

Poder públic i llançament urbanístic en el segle XIV

Albert Cubeles i Bonet

Barcelona Quaderns d'Història, 8 (2005)

Des de mitjan segle XIII fins a l'inici del XV Barcelona va veure com canviava la seva fesomia. La importància dels canvis que es van produir aleshores es pot constatar encara avui en els nombrosos edificis que es poden identificar com a gòtics a l'àrea del centre històric de la ciutat. Aquest canvi de fesomia, lògicament, no es va produir d'una manera aïllada, només en l'àmbit estrictament arquitectònic; també hi va haver una transformació urbanística de la ciutat lligada estretament a la creació i al desenvolupament del Consell de Cent en aquesta etapa. La magistratura barcelonina va anar adquirint més cotes de poder com a contrapartida al seu suport econòmic als monarques, bé manllevant algunes atribucions dels oficials reials (el batlle i el veguer), o bé amb la creació de noves capacitats i plataformes d'actuació. En tot aquest procés, però, també van tenir-hi un paper rellevant tant les tensions entre les diverses faccions de prohoms com la seva superació, fins a arribar, ja a la segona meitat del segle XIV, al desenvolupament d'una consciència urbana. No va ser fins aquest moment que el Consell va ser capaç de promoure actuacions urbanístiques amb la voluntat clara de millorar les condicions de vida de Barcelona i amb l'objectiu d'incrementar el prestigi de la ciutat. Tot això, però, sense perdre de vista l'habitual defensa dels interessos econòmics de la classe dirigent.

Els precedents

Abans de la creació d'aquesta nova institució administrativa municipal, la capacitat d'actuar en matèria urbanística era una competència exclusiva dels comtes reis i dels seus oficials (el batlle i el veguer). No hi havia una legislació escrita clara a excepció d'unes quantes disposicions dels Usatges on es posava

de manifest la capacitat del monarca per actuar en aquests temes.¹ També hi havia consuetuds, les quals sembla que es van definir a partir de la resolució dels conflictes entre privats, o bé a partir dels arbitris exercits pel veguer, en relació amb el veïnatge de propietats, ja fossin cases o horts. Aquestes normatiues van ser la base d'una compilació privada posterior, feta a mitjan segle XIV. Es tracta de les *Consuetuds de la ciutat de Barcelona sobre les servituds de las casas e honors*, també conegudes com a *Ordinacions d'en Santacília*.² Més enllà d'aquestes regulacions que resolien problemes puntuals, pel que fa a actuacions de més abast –com és el cas de la urbanització de grans superfícies– es pot constatar l'existència d'uns criteris de planificació a partir de la forma amb la qual es plantejava la parcel·lació i l'organització del viari. Amb tot, la diversitat de solucions emprades en el conjunt de la ciutat posa de manifest que els criteris aplicats no eren sempre els mateixos (malgrat que els objectius dels promotors d'aquestes urbanitzacions sempre estiguessin guiats per l'obtenció d'un profit econòmic). D'aquí es desprèn que no hi havia una normativa general o una planificació global, però sí uns criteris particulars referits a algunes actuacions concretes.

La urbanització de la ribera de la mar

La urbanització de la ribera de Barcelona és un bon exemple d'aquesta dinàmica. Com ha explicat Stephen P. Bensch, la urbanització d'aquesta franja de terra guanyada al mar a la costa de Barcelona va néixer de les necessitats financeres de Pere I, ja que havia d'afrontar la despesa generada per la complicada

1. Josep ROVIRA I ERMENGOL (ed.), *Usatges de Barcelona i commemoracions de Pere Albert*, Barcelona, Editorial Barcino, 1953, pàg. 91-92. Als *Usatges de Barcelona*, els títols «D'estrades e de vies públiques» i «De la Cèquia i dels Mulins» concreten les atribucions del rei en matèria d'urbanisme. En el primer cas s'estableix el domini eminent del monarca sobre diversos béns d'aprofitament públic, que inclouen els carrers i els camins, els cursos d'aigua i les fonts. En el segon es prohibeix malmetre el Rec Comtal de Barcelona i manllevar-ne aigua. En relació amb les consuetuds barcelonines que estableixen una normativa sobre aspectes constructius i urbanístics, cal esperar fins al privilegi *Recognoverunt proceres* (1283) per tenir-ne una primera relació. De tota manera, ja des del final del segle XII es pot constatar l'aplicació d'aquestes consuetuds, tal com ha posat de manifest Stephen P. BENSCH a *Barcelona i els seus dirigents (1096-1291)*, Barcelona, Seminari d'Història de Barcelona i Proa, 2000, pàg. 73-74.
2. Aquest text ha estat editat diverses vegades. Una edició recent és a Joan Francesc BOSCA, *Memorial històric*, edició a cura de Jaume Sobrequès i Callicó, Barcelona, Associació de Bibliòfils de Barcelona, 1977. El text de les ordinacions està dedicat al rei Jaume, de bona memòria, i això ha provocat dubtes. Fins que J. PELLA I FORGAS a *Tratado de las relaciones y servidumbres entre las fincas. Examen especial de las Ordinaciones llamadas de Santacília*, Barcelona, 1901 va indicar que les ordinacions s'havien generat en temps de Jaume I, s'havia acceptat que el promotor havia estat Jaume II. Jesús LALINDE ABADIA, a «Ordinacions d'en Santacília», dins Josep M. MAS I SOLENCH (coord.), *Documents jurídics de la Història de Catalunya*, Barcelona, Departament de Justícia (Generalitat de Catalunya), 1991, pàg. 173-181, va recuperar la vinculació amb Jaume II. Això no exclou que les ordinacions originals es generessin en temps de Jaume I, amb la voluntat de recollir unes consuetuds fins aleshores no escrites, les quals fossin de nou compilades privadament en el segle XIV.

situació dels seus dominis occitans.³ Aquest monarca va dividir la franja costanera en tres sectors, dels quals va conservar sota domini reial el central. El que quedava del costat de la Rambla va ser cedit el 1207 a Bernat Simó en reconeixement dels serveis prestats al rei (precisament havia estat veguer els anys 1203 i 1204). L'àrea que passava a estar sota el seu domini podia ser arrendada, venuda o empenyorada; les úniques condicions eren que havia de deixar prou espai lliure a la platja perquè els vaixells poguessin amarrar i que un dels carrers fos prou ample perquè hi pogués passar una roda de molí (aquest és l'origen del carrer Ample). L'arenal occidental va ser cedit el 1210 al capítol de la Seu amb la participació de diversos inversors, fet que va generar fases conflictives. Els motius pels quals l'àrea central va romandre en mans del rei s'han de relacionar amb la previsió per part de Pere I de treure'n un major rendiment econòmic gràcies al control directe. En aquest sentit, el rei no només va promoure la construcció d'habitatges en aquella zona, sinó que també hi va fer establir altres construccions que acollien diversos serveis fonamentals, com ara l'atenció als mercaders (amb els alfòndecs) o la provisió d'aliments a la ciutat (amb dos forns, un maell i, per acord amb la canònica –ja que es va construir al sector occidental–, la Peixateria). En aquest sector, que es mantenia sota domini reial, també hi havia les Drassanes. Tots aquests serveis li podien proporcionar un rendiment econòmic important. És força indicatiu, en aquest sentit, que anys abans de fer qualsevol concessió, el rei ja havia iniciat la urbanització del seu sector.⁴

Cada un dels tres sectors va ser urbanitzat aplicant traçats regulars ortogonals; i, malgrat que la dimensió de les illes i la successió de carrers canvia, el conjunt presenta un grau d'uniformitat remarcable. Aquest fet provoca que el conjunt de la façana marítima faci la impressió d'ordre que contrasta amb la diversitat de configuracions de la trama urbana anterior amb què connecta. Dins de la franja de l'arenal, les úniques ruptures importants es presenten en relació amb el lloc on s'han situat les Drassanes i el maell del mar, precisament als límits de l'àrea de domini reial. Però també s'ha de tenir en compte que les Drassanes ja existien i que, en canvi, a banda i banda, l'alineació dels carrers és coherent. Pel que fa al maell (i per veïnatge, a la Peixateria), la coherència de la trama dels carrers és menys clara i es fa més difícil trobar un argument a favor de la continuïtat. Es pot tenir en compte la possibilitat d'un efecte de centralitat, és a dir, d'haver volgut articular una plaça a partir de la presència de dos espais cabdals per a la provisió d'aliments. En relació amb això, però, no s'ha d'oblidar que les reconstruccions del traçat de la ciutat medieval en aquesta àrea, incloses les més recents, com les de Banks o Ortí, s'han fet a partir de l'estudi de documents escrits i sense un coneixement directe de la trama origi-

3. Stephen P. BENSCH, «Poder, dinero y control del comercio en la formación del régimen municipal en Barcelona», dins Manuel ROVIRA i SOLÀ i Sebastià RIERA i VIADER (coord.), *El temps del Consell de Cent. I. L'emergència del municipi, segles XIII-XIV*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2001, pàg. 53 (*Barcelona Quaderns d'Història*, 4).
4. BENSCH, *Barcelona i els seus...*, pàg. 197-198, i Pere ORTÍ i GOST, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona, CSIC, 2000, pàg. 112-125. Precisament és Ortí qui indica que l'any 1203 Pere I va invertir 3.738 sous en la construcció d'almenys sis obradors a l'àrea dels alfòndecs (pàg. 119, nota 265).

nal a partir de dades arqueològiques que, d'altra banda, tampoc es tenen.⁵ La conseqüència d'aquest fet és que no se'n pot fer una interpretació segura fins que no es disposi d'informació fiable a partir del que proporcioni l'arqueologia. En tot cas, sí que queda clar que una actuació d'aquestes dimensions, amb el grau de coherència global que presenta malgrat la fragmentació en tres sectors, no es podia dur a terme si no hi havia uns criteris, fossin els que fossin.

Els inicis del govern municipal barceloní

Els primers temps del Consell de Cent no van significar d'entrada cap canvi en la situació. Així, entre 1249 i 1283, els anys en els quals es va gestar i articular el nou govern municipal de Barcelona, no es coneix cap disposició que facultés o habilités aquesta nova administració per actuar en matèria urbanística.⁶ Això contrasta amb el moment de forta expansió pel qual passava la ciutat i que generava nombrosos conflictes, alguns dels quals estaven directament relacionats amb el desenvolupament dels processos d'urbanització de la zona de la façana marítima.⁷

L'any 1243 Jaume I va decidir canviar les prioritats de l'àrea central. El dia 9 de setembre d'aquell any el monarca va establir l'ampliació de l'àrea de construcció naval de Barcelona mitjançant l'addició d'una zona a l'est de les Drassanes velles originals. Aquesta ampliació, que segons paraules del rei es feia per augmentar els beneficis dels habitants de Barcelona, comportava la prohibició d'aixecar nous edificis en aquesta superfície i l'enderroc dels que ja hi existien. La zona afectada anava del límit de les Drassanes (al costat occidental de l'àrea afectada) fins a les noves construccions de Bernat Olzet (al costat oriental), i del mar (el límit natural al sud) a les cases de pedra i calç (al nord). Aquesta superfície es pot identificar amb una part de la zona que Pere I havia conservat sota

5. Philip BANKS ha publicat en diverses ocasions plànols indicatius de l'avenç urbanístic. Es pot prendre com a exemple el publicat a «L'estructura urbana de Barcelona», dins Jaume SOBREQUÉS i CALLICÓ (dir.), *Història de Barcelona. La formació de la Barcelona medieval*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana i Ajuntament de Barcelona, 1992, pàg. 68. Els de Pere ORTÍ estan publicats a *Renda i fiscalitat...*, pàg. 115.
6. Aquest fet ja el va posar de manifest Josep Maria FONT RIUS a *Jaume I la municipalitat de Barcelona*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1977, pàg. 71, on va indicar, en relació amb els primers anys d'existència del Consell de Cent, que “*Advertim [...] una absència quasi absoluta d'intervenció en tot allò que pertany al que, de bell antuvi, ens pot semblar característic d'un organisme municipal, àdhuc en el seu estadi primerenc: urbanisme, obres i edificacions, vialitat, serveis públics, establiments veïnals, etc. Fa l'efecte que la municipalitat no havia assolit encara una competència pròpia en tots aquests rams, els quals romanien en mans del rei*”. L'únic que es podria situar en aquesta òrbita són les consuetuds recollides a les *Ordinacions d'en Santacília*. Però el marc legal que defineixen aquestes regulacions no reconeix cap competència per al govern municipal de Barcelona.
7. L'any 1274 Berenguer Bou va obtenir del rei la facultat d'estendre la zona urbanitzada cap al mar amb la construcció de noves cases. Vegeu ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó), reg. 19, f. 193. La notícia la va recollir Francesc CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona*, Albert Martín, s. d. [1916], pàg. 339.

domini reial.⁸ La decisió de Jaume I de bloquejar les possibilitats de continuar la urbanització d'aquesta zona va tenir unes conseqüències importants per a la ciutat a llarg termini, perquè determinava l'ús futur d'aquell sòl d'una manera contundent: aquella superfície de grans dimensions situada en un lloc tan significatiu quedava reservada com a espai preferent d'un dels motors econòmics de la ciutat, la navegació i el comerç marítim. Però a curt termini aquest bloqueig potser va contribuir a augmentar les tensions entre les diverses faccions de patricis a la ciutat.⁹

No es pot desvincular la lapidació de Bernat Marquet i l'incendi de casa seva, esdevinguts l'estiu de 1257, de la reforma del sistema de govern municipal de l'any següent. Aquesta reforma va comportar la desaparició dels quatre paers, que van ser substituïts per vuit consellers, així com la creació d'un consell de 200 membres; o la creació, també el 1258, d'un consell de prohoms de la Ribera. Com ha explicat Bensch, amb tots aquests canvis Jaume I va institucionalitzar les diferències entre les distintes faccions amb la finalitat de resoldre els conflictes i pacificar la situació. Amb independència de si la solució trobada pel monarca va ser efectiva, no s'ha d'oblidar que les decisions del rei d'afavorir unes opcions en lloc d'unes altres, podien trencar els equilibris de poder entre les diverses faccions i generar conflictes. I això és el que sembla que va succeir en aquells anys.¹⁰ Malgrat tot, cap de les estructures de govern local, ja fossin els paers o els consellers, va rebre (o se li va reconèixer) cap competència en l'àmbit urbanístic. Tot continuava en mans del rei i dels seus oficials, i els prohoms només podien assessorar, aconsellar o influir. Alguns casos concrets permeten exemplificar-ho, alhora que permeten evidenciar que no totes les situacions mereixien el mateix interès i la mateixa resposta per part de l'autoritat.

El 1275, Jaume I va autoritzar Pere Garí, ciutadà de Barcelona, a enderrocar un mur que estava prop del portal de Santa Anna, entre la ciutat (a tocar de la propietat de Pere des Poal) i la riera (a tocar de la propietat de Guillem ça Riera), i desplaçar-lo més a prop d'aquesta.¹¹ Tres anys després un altre ciutadà barceloní, Simó Palet, feia una relació de les sumes que havia hagut de gastar amb motiu de diverses obres que havia hagut de fer al seu domicili, que estava situat a la zona de l'actual carrer de Flassaders. Entre aquests imports en consta un de 50 sous, que corresponia als costos de la reconstrucció de la cantonada de l'edifici,

8. El document citat ha estat publicat diverses vegades. Està transcrit a Antonio M. ARAGÓ i Mercedes COSTA, *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, Barcelona (Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón, XLIII), 1971, pàg. 2, doc. 5.
9. Malgrat que no es pot negar que aquesta àrea té unes dimensions considerables, la manca de coneixement fiable respecte als canvis de la línia de la costa, la ubicació i l'extensió de les Drassanes i la cronologia de les construccions, provoca que s'hagi de ser caut. Possiblement l'àrea delimitada per Jaume I potser era considerablement ampla, però, també, potser molt estreta pel fet d'haver-hi poca distància entre el mar i les "cases de pedra i calç".
10. BENSCH, «Poder, dinero y control...», pàg. 54-58.
11. CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 340, nota 898. També exposa aquest episodi Agustí DURAN i SANPERE, «La Rambla», dins *Barcelona i la seva història*, Barcelona, Curial, 1973, volum I (La formació d'una gran ciutat), pàg. 486-506. Segons Duran el mur desplaçat hauria estat el de la muralla. Es tracta d'una interpretació discutible que, en el cas que fos considerada vàlida, posaria en dubte el criteri del monarca, perquè una cosa és moure un mur i una altra moure una muralla.

que havia hagut d'enderrocar per ordre del veguer –en Pedrolo– uns anys abans. El veguer, com explica Simó Palet, havia pres la decisió de fer enderrocar aquesta cantonada a petició del Consell de Prohoms de Ribera.¹²

Aquestes dues notícies posen de manifest una situació un xic confosa, perquè sembla que no hi havia un criteri gaire clar, tot i que existien uns mecanismes de control sobre les actuacions edilícies i urbanístiques. L'autorització concedida pel rei no presenta, en principi, excessius problemes, malgrat que crida l'atenció que sigui un particular qui demani permís al monarca, directament, i que aquest darrer li concedeixi la capacitat d'actuar sense més. És cert que la notícia no ofereix gaires detalls sobre les característiques del mur que es va enderrocar i desplaçar, ni del solar que n'estava afectat. Però aquesta espècie de "*faci, faci*" del rei, sembla que correspongui a un interès molt limitat pel control de les actuacions constructives a la ciutat, llevat que es produïssin en una zona especialment sensible o delicada (a tocar dels alfondecs, per exemple). O com a mínim, dóna a entendre que no hi havia un criteri rector general, una normativa o una planificació prèvia. En canvi, en el cas de Simó Palet, és evident que sí que existeix un criteri: no es pot ordenar tirar a terra una obra ja feta si no es disposa d'uns elements objectius que ho justifiquin. Ara bé, al final tot plegat acaba sent paper mullat, perquè el propietari en qüestió va refer la cantonada. Això posa de manifest que no tot es mesurava pel mateix raser o, en tot cas, que els mecanismes que garantien l'aplicació de la llei no sempre funcionaven.

Les regulacions que recullen les *Ordinacions d'en Santacília*, però, estan pensades per resoldre aquest tipus de qüestions. Que la normativa no s'apliqués estrictament es podria interpretar com una conseqüència del fet que encara no estigués fixada per escrit o, també, que es tingués un cert grau de permissivitat quan es tractava d'intervencions petites que no significaven infraccions flagrants o escandaloses. Així, mentre podria ser evident que el fet d'aventurar-se a construir a la nova zona de construcció naval habilitada pel rei el 1243 podia comportar seriosos problemes per a l'infractor, incomplir el que s'havia imposat des d'una instància pública en una altra banda de la ciutat, no tan sensible ni sotmesa a pressió, i en relació amb una obra relativament petita, podia no tenir cap conseqüència. Tot i això, la tendència era fixar per escrit les normatives. Contemporàniament als fets ara exposats esdevinguts a Barcelona, altres ciutats, com ara Tortosa i València, aconseguien disposar de marcs legislatius clars que incloïen normatives precises sobre qüestions constructives i urbanístiques. Per exemple, la rúbrica 10 dels *Costums de Tortosa* estableix la normativa relativa a les clavegueres i cursos d'aigua, i la rúbrica 11, que es titula «De servituts e de parets, e d'altres coses», fixa la normativa relativa als llocs on es poden aixecar parets, obrir finestres, etc., i determina quines són les limitacions a les quals estan sotmeses aquestes obres. Als *Furs de València* hi ha disposicions anàlogues,

12. Carme BATLLE I GALLART, «Els prohoms de la Ribera de Barcelona i llurs atribucions en matèria d'urbanisme (segona meitat del segle XIII)», dins *El pla de Barcelona i la seva història*, Barcelona, Edicions de La Magrana i Institut Municipal d'Història (Ajuntament de Barcelona), 1984, pàg. 155-160. El veguer Pedrolo devia ser Pere de Castellsol, ja que aquest és l'únic veguer que es deia Pere entre 1241 (any en què va ser-ho Pere Ferrer) i 1278. De Castellsol va ser veguer de la ciutat entre els anys 1257 i 1260. L'incident amb Simó Palet es degué produir, doncs, entre aquests anys.

lògiques, d'altra banda, atesa la relació existent entre ambdós documents jurídics.¹³ A Barcelona sembla que la fixació escrita d'aquest tipus de normativa es va aconseguir amb la concessió del privilegi *Recognoverunt proceres*, l'any 1284.

Les primeres competències urbanístiques del Consell de Cent

Malgrat que la forma definitiva del consell municipal barceloní es va establir entre els anys 1265 i 1274 a partir de les reformes de Jaume I el 1258, els mandataris de la ciutat no van disposar d'un marc legislatiu sòlid i clar –un veritable “*estatut jurídic*” com ha dit Josep M. Font Rius– fins a la concessió del privilegi *Recognoverunt proceres* el 1284.¹⁴ Aquest privilegi no va ser producte d'una magnànima concessió reial, sinó més aviat un text arrencat al monarca. En aquells anys Pere el Gran necessitava la col·laboració dels seus súbdits perquè li calien recursos financers per suportar la seva política d'expansió al Mediterrani, que va provocar l'enfrontament amb el rei de França. La importància d'aquest privilegi per a la ciutat de Barcelona, visible en l'abast dels seus continguts, és un clar indicador de la complicada situació en què es trobava el rei: en els cent setze capítols en què s'articula el privilegi –bé a través del reconeixement de les consuetuds i privilegis de la ciutat concedits anteriorment (capítols 2 a 72), o bé mitjançant disposicions noves que amplien de manera substancial aquestes consuetuds i privilegis (capítols 73 a 116)– es tracten diversos aspectes fonamentals del govern i la vida a Barcelona, que abasten la política (com la delimitació competencial i jurisdiccional dels oficials reials respecte el Consell de Cent), l'economia (amb l'establiment de mesures proteccionistes a favor del comerç barceloní) i la societat (els drets i deures dels ciutadans de Barcelona).¹⁵

Dins d'aquest conjunt de disposicions, n'hi ha un bon nombre que es refereixen a aspectes edilicis i urbanístics. No s'han d'oblidar, però, els vinculats amb la provisió d'aliments bàsics i que van ser la base de posteriors actuacions urbanístiques i arquitectòniques prou significatives. És a partir d'aquell moment, doncs, que el Consell de Cent va començar a disposar d'un reconeixement jurídic per intervenir en aquests temes, ja que determinava què es podia fer i què no. Amb tot, el caràcter de la major part d'aquestes disposicions posa de manifest que l'instrument que obtenia la magistratura barcelonina havia estat concebut per atendre i resoldre els conflictes que es podien plantejar entre les persones i les seves propietats immobiliàries (moltes regulacions són comunes a les *Ordinacions d'en Santacília*), i no pas per desplegar programes de grans actuacions que invoquin el bé públic; ni tan sols per intervenir amb plenitud de facul-

13. En relació amb els Costums de Tortosa vegeu Jesús MASSIP I FONOLLOSA, *Costums de Tortosa*, Barcelona, Fundació Noguera, 1996, pàg. 158-170. Pel que fa als Furs de València vegeu Germà COLON i Arcadi GARCIA, *Furs de València*, Barcelona, Editorial Barcino (Els nostres clàssics, 113), 1978, vol. 3, pàg. 219-248.

14. FONT RIUS, *Jaume I i la municipalitat...*, pàg. 52-57.

15. Jesús LALINDE ABADIA, «Recognoverunt Proceres», dins Josep M. MAS i SOLENCH (coord.), *Documents jurídics...*, pàg. 163-171. El privilegi transcrit està publicat a ARAGÓ i COSTA, *Privilegios reales concedidos...*, pàg. 8-17, doc. 22.

tats als espais públics (aquesta potestat continuava en mans del batlle). L'habilitació del Consell de Cent en relació amb aquests altres aspectes fonamentals de la gestió urbanística es van concretar per unes altres vies.

D'altra banda, tampoc consta que, un cop obtingudes les competències, el Consell comencés a actuar d'una manera notable en relació amb tots aquests temes. És cert que fins al 1301 no hi ha un registre documental seriati que reculli les activitats del govern de la ciutat (és en aquest any que comença l'anomenat *Llibre del Consell*). Però també ho és que, fins ben entrat el segle XIV, en aquesta mateixa font són constants els bans o disposicions relatius a temes econòmics, socials o polítics fixats al privilegi *Recognoverunt proceres*, mentre que els referits a qüestions arquitectòniques i urbanístiques són més aviat escassos.

La construcció de les muralles (1285 – c. 1300)

L'agressiva política internacional del fill de Jaume I va desencadenar una ofensiva del rei de França contra els territoris catalans. Davant d'aquest atac, el rei Pere va ordenar l'any 1285 la fortificació urgent de diverses ciutats dels seus dominis, entre les quals hi havia Barcelona. La crònica de Desclot descriu amb precisió el tipus de fortificació que es va aixecar a Barcelona: *“E per ço que els hòmens de Barcelona haguessen menys de reguard, lo rei féu fer un vall en gir de la ciutat, ample e pregon, ab mur de terra que hi féu fer riba del vall, tot traucat de ballesteries. E de vint en vint brasses féu fer cadafals de fusta riba lo vall, entre dos castells feia fer una brígola. E així enfortí la ciutat, en manera que no paria que temés nengunes gents”*.¹⁶ Tant el tipus de construcció en terra i fusta que descriu el cronista com la situació que va desencadenar la decisió del monarca, indiquen que es tractava d'una solució d'emergència. Algunes dades permeten suposar que els treballs es van iniciar sense dilació i amb la voluntat que es resolguessin amb certa promptitud. Per exemple, el 31 de juliol de 1285 el rei Pere va acceptar que els homes de Granollers no s'haguessin de desplaçar fins a Barcelona per col·laborar en els treballs de fortificació d'aquesta darrera ciutat. El motiu adduït era que ja participaven en les que es duïen a terme al castell de Montbui. La urgència dels treballs es posa de manifest a partir del moment que el rei va determinar que era necessari que persones de fora de Barcelona participessin directament en les tasques de construcció.¹⁷

Altres fets posen de manifest que l'ambient a Barcelona, presidit per la sensació generalitzada d'un atac imminent, no es caracteritzava pas per la tranquil·litat. Pocs mesos abans, concretament el març de 1285, havia esclatat a Barcelona una revolta encapçalada per un tal Berenguer Oller. Bernat Desclot recull l'episodi a la crònica, i presenta el conjunt dels revoltats com a persones del “*poble menut*” de Barcelona que estaven en contra del rei. El cert és que tot plegat responia a una situació més complexa. En aquell moment a Barcelona hi havia una situació de descon-

16. Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre grans cròniques*, Barcelona, Selecta, 1971, pàg. 561.

17. SOLDEVILA, *Les quatre grans...*, pàg. 657, nota 14. Ferran Soldevila remet a diversos registres de la Cancilleria de Pere el Gran: ACA, reg. 57, f. 170 i reg. 58, f. 43. La base per convocar la col·laboració forçosa de la població era l'usatge *Princeps Namque*.

tentament popular, produïda per l'escassetat d'aliments i la pujada dels impostos. L'ambient d'alarma i els preparatius per a una guerra imminent afegien més elements d'inquietud i contribuïen a fer de Barcelona un lloc inestable.

Superats els moments crítics, les obres van continuar, i aleshores es devia prendre la decisió de transformar les defenses d'urgència en una estructura permanent de pedra. És a dir, una muralla. La participació del Consell de Cent en la gestió d'aquestes obres no es pot fixar amb claredat en els moments inicials, però els privilegis successius concedits pels reis posen de manifest una ràpida presa de protagonisme d'aquella institució, fins a arribar a un estatus de màxima responsabilitat sobre el desenvolupament dels treballs. Sembla que aquesta adquisició de protagonisme es pot associar amb la decisió de convertir les defenses construïdes amb tota urgència en quelcom definitiu.

Les primeres notícies que permeten establir una vinculació del Consell de Cent amb aquesta obra de gran abast són de caràcter econòmic. Els monarques (Pere el Gran i el seu successor, Alfons el Liberal) van habilitar recursos fiscals específics per finançar els treballs. A Barcelona, la magistratura de la ciutat en gestionava la recaptació, però no fou fins al 31 d'agost de 1286 que apareix documentada amb claredat la participació directa del Consell de Cent en el dia a dia de les obres. Va ser aleshores que els mandataris de la ciutat van rebre la potestat de poder procedir contra totes aquelles persones que entorpiessin els treballs. Això implicava un control efectiu del desenvolupament de les tasques i estar a peu d'obra per saber si es complia el programa d'activitats.¹⁸

L'any següent el rei va tornar a confirmar els instruments fiscals posats a disposició del Consell per pagar-ne les despeses de construcció. Ara, però, reconeixia que era el Consell qui feia fer l'obra, i també fixava la potestat dels magistrats barcelonins per contractar tot el personal que es considerés oportú, amb els emoluments corresponents: "*Possitis etiam in predictis operibus que fieri facietis ponere illos operarios qui vobis placebunt et taxationes facere in salarios eorum et in precio rerum vobis necessarium ad dictum opus*", diu el text del privilegi signat a Barcelona el 29 de març de 1287.¹⁹ Ara ja no es tracta del reconeixement d'una capacitat de control, sinó de la direcció total dels treballs. Aquest extrem, el confirma el fet que, a principi d'abril d'aquell mateix any, el monarca es va comprometre a participar directament en el finançament de les obres, amb una aportació de 10.000 sous anuals fins a un total de 100.000, a més d'habilitar nous recursos fiscals. Amb aquest acord el rei participava en el pagament d'una obra fonamental que ja no gestionava ell directament, sinó la magistratura barcelonina.²⁰

És difícil determinar fins a quin punt el Consell de Cent va fer pressió per arribar a ser la institució que tenia la màxima responsabilitat en aquest assumpte, o

18. Les primeres disposicions per habilitar recursos fiscals específics per pagar les obres de construcció de les noves defenses de Barcelona les va dictar Pere el Gran (CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 343).

19. ARAGÓ i COSTA, *Privilegios reales concedidos...*, pàg. 18, doc. núm. 27.

20. CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 343; el document està transcrit a ARAGÓ i COSTA, *Privilegios reales concedidos...*, pàg. 20-21, doc. núm. 31. La darrera notícia sobre el finançament d'aquestes obres data de 1293, quan Jaume II va autoritzar que els treballs fossin beneficiaris d'una part dels llegats testamentaris per causes pies, però, si l'acord de finançament d'abril de 1287 es va complir, el finançament de les obres estava garantit fins al 1297.

fins a quin punt les coses li van venir rodades en funció del que havia passat. Els desplaçaments de Pere el Gran permeten suposar que la decisió de fortificar Barcelona es va prendre entre el moment que es va liquidar la revolta de Berenguer Oller i la decisió d'excloure els homes de Granollers de la col·laboració obligatòria a les obres de Barcelona. Aquí cal tenir en compte que, si eren cridades persones de fora de Barcelona a participar en la construcció de les noves defenses, els primers que hi havien de treballar eren els mateixos habitants de la ciutat. La proximitat en el temps entre la revolta popular i l'inici de les obres planteja la qüestió de com es va resoldre la tensió social. En aquest cas es pot considerar la hipòtesi d'una participació activa del Consell de Cent en la pacificació de la situació. Aquesta possible acció del Consell podria haver estat la base d'on va arrencar la implicació fonamental d'aquesta institució en la fortificació de la ciutat.²¹

En tot cas el que s'ha de remarcar és que, en obtenir-la i exercir-la, pel tipus d'obra que era, es van haver de prendre decisions significatives i amb profundes repercussions per a la ciutat. Per exemple, el fet de determinar quin havia de ser el traçat del perímetre no era una decisió neutra. Precisament en aquest traçat es va decidir incloure dins de la zona protegida alguns edificis aïllats, com el llavors recent monestir de les monges clarisses, i deixar fora del recinte barris que, com el del Raval o el de Santa Eulàlia del Camp, presentaven una certa continuïtat de trama urbana amb la ciutat. Malgrat que no es coneix amb precisió quins van ser els factors que van determinar que es prenguessin aquestes decisions (tot i que alguns són clars, com per exemple els condicionaments orogràfics), el que és cert és que el simple fet de decidir què s'inclouia i què no condicionava el desenvolupament futur de Barcelona. Per fer-ho, calia tenir una visió clara de la ciutat i algun tipus de plantejament de la direcció cap on es volia anar, encara que fos a un nivell elemental o d'acord amb els interessos econòmics de la classe dirigent. En definitiva, és el primer cop que el Consell apareix vinculat a una obra de gran abast que determina el futur de la ciutat que governa. De més a més, és la primera obra d'aquestes característiques que, en molt de temps, es fa a Barcelona i, també, és el primer cop que es defineixen els límits de la ciutat d'una manera clara després de l'important creixement del segle XIII.²²

21. DescLOT fa entendre que la revolta de Berenguer Oller a Barcelona "*havia fet gran mal en aquell lloc, en gran perjudici del senyor rei e dels prohòmens de la ciutat*" (SOLDEVILA, *Les quatre grans...*, pàg. 517; la referència és del capítol CXXXIII de la crònica de DescLOT). Sembla, doncs, que després de les tensions que havia generat la concessió del privilegi *Recognoverunt proceres*, es va produir una aproximació entre el monarca i els dirigents barcelonins arran de la revolta.
22. Després de les diverses argumentacions aparegudes en aquests darrers anys, es descarta parlar d'unes "*muralles de Jaume I*", malgrat que es tinguin notícies de portals durant el seu regnat. Les primeres opinions en aquest sentit les va expressar ja Agustí DURAN I SANPERE a «Defensa de la ciutat», dins *Història de Barcelona*, Aedos, 1975, pàg. 303-307. És força aclaridora l'opinió de BENSCH a *Barcelona i els seus...*, pàg. 34-35, nota 26. L'opinió de Bensch en relació amb el fet que Carreras i Candi va exagerar en anomenar les muralles barcelonines del segle XIII com les de Jaume I, malgrat que encara accepti l'associació "*portal/muralla*", pot comprovar-se a ALBERT CUBELES I BONET, «La problemàtica a l'entorn de la incidència del decret del batlle reial de Barcelona sobre els oficis de batedors i tintorers de fustanyes de l'any 1255 en la historiació de les muralles de Barcelona del segle XIII», dins *III Congrés d'història de Barcelona. La ciutat i el seu territori, dos mil anys d'història. Balanç historiogràfic d'una dècada*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1995, pàg. 215-224 (on, d'altra banda, es posa de manifest que l'associació "*portal/muralla*" no és correcta en aquest cas).

L'any 1357, quan a Barcelona es va tornar a iniciar una etapa de treballs relacionats amb les defenses, no va ser el rei qui va prendre la iniciativa, sinó el Consell de la Ciutat. Així, doncs, les responsabilitats adquirides en aquesta qüestió al final del segle XIII no es van discutir, malgrat que el Consell sempre va demanar l'autorització reial per actuar mitjançant diversos privilegis.

L'habilitació del Consell per a l'actuació en espais públics

L'any 1301 els consellers de Barcelona van obtenir de Jaume II el privilegi que permetia crear a Barcelona la figura dels obrers. El text del privilegi exposa quines són les atribucions d'aquests dos nous oficials de la ciutat: “[...] *circa opera publica et comunia dicte civitatis veluti vias publicas, plateas, cloachas publicas et huiusmodi similia intendant et fieri ac exequi faciant, auctoritate nostra, quod ad utilitatem et commodum generalitatis dicte civitatis cedere videantur*”.²³ Es reconeix, doncs, la capacitat d'actuar i intervenir sobre tot allò que incideix en els espais públics. Aquesta atribució era inèdita per al Consell de Cent i, fins aquell moment, havia format part de l'àmbit d'actuació del batlle. De fet, cap de les competències de tipus arquitectònic i urbanístic que s'havien obtingut amb la concessió del privilegi *Recognoverunt proceres* permetia que el Consell tingués una capacitat d'intervenir que es pugui igualar a la que s'obtenia en aquell moment.²⁴

És significatiu que aquesta capacitat d'actuació sobre l'espai públic s'estableixi d'acord amb la utilitat i la comoditat a la ciutat, perquè aquests termes plantegen la idea d'una millora general tenint en compte un bé comú. Una altra qüestió és interpretar què volen dir exactament *comoditat* i *utilitat*, i de quina manera es va traduir l'aplicació d'aquests conceptes a la realitat física de la ciutat a partir de l'acció dels obrers. S'ha posat de manifest que, si el que es busca és constatar una 'gran' actuació, aquesta acció (i per extensió, la gestió del Consell de Cent en matèria d'urbanisme) és difícil de seguir en el decurs dels seus primers cinquanta anys d'existència; cal esperar fins a la reforma de la plaça del Blat (1351) per trobar una obra d'aquest tipus.²⁵ Això, però, no és ben bé així. És cert que cal esperar fins a l'època central del segle XIV per trobar 'grans' actuacions, però abans hi ha diverses notícies que posen de manifest que es van dur a terme un munt d'intervencions que, sumades, concreten en què es va traduir aquesta capacitat d'actuació, i permeten perfilar què s'entenia per *comoditat* i *utilitat*.

23. Joan F. CABESTANY I FORT, «Privilegi fundacional dels obrers de Barcelona (1301)», *Anuario de estudios medievales* (Barcelona), I (1964), pàg. 589-591.

24. Carme BATLLE «Vida i institucions públiques», dins Jaume SOBREQUÉS I CALICÓ (dir.), *Història de Barcelona. La ciutat consolidada (segles XIV i XV)*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana i Ajuntament de Barcelona, 1992, pàg. 282.

25. Vegeu CABESTANY, «Privilegi fundacional...», pàg. 590; del mateix autor, «Una primera reforma urbana a Barcelona: la plaça del Blat (1351)», *Cuadernos de arqueología e historia de la ciudad*, XVII, 1977, pàg. 141-151 (especialment la pàg. 142). A Albert CUBELES I BONET, «L'evolució de les actuacions del Consell de Cent en matèria d'urbanisme al segle XIV», dins Manuel ROVIRA I SOLÀ i Sebastià RIERA I VIADER (coord.), *El temps del Consell de Cent. I. L'emergència del municipi, segles XIII-XIV*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2001, pàg. 128-145 (*Barcelona Quaderns d'Història*, 4), es proposa una lectura crítica a aquesta absència aparent d'actuacions urbanístiques d'entitat entre 1301 i 1355.

A grans trets, és possible fixar dues línies bàsiques d'intervenció: la dotació d'infraestructures i serveis i la millora i/o ordenació dels espais públics i del seu ús. Els anys 1302-1303 es va estudiar la possibilitat de dur aigua de Montjuïc cap a la ciutat, una opció que el 1314 ja s'havia concretat, perquè en aquest darrer any ja hi havia una font al portal de la Boqueria.²⁶ També el 1320 es van concedir ajudes per fer diverses obres a l'interior del Call i es va procedir a l'obertura del carrer de Bonanat Sabater (actual Flassaders).²⁷ També s'han de tenir en compte les accions empreses en pro de la polidesa dels espais públics. No es tracta d'un tipus de disposició que es pugui considerar pròpiament urbanística en el sentit constructiu del terme, però sí que revela el progressiu grau de consciència urbana i una preocupació per l'aspecte de la ciutat. A partir del 1301, quan s'inicia el *Llibre del Consell*, és possible fer un seguiment detallat d'aquestes normatives.²⁸

Hi ha dos casos més que sobresurten en la mesura que van constituir accions en espais especialment significatius de la ciutat, en els quals, de més a més, anys més tard es va tornar a intervenir. El primer és del 1317: aquest any el Consell va considerar necessari ampliar la plaça del Blat i va pensar a adquirir-hi cases. Però aquesta iniciativa no va fructificar fins tres anys més tard (i només parcialment), quan va ser possible annexonar a l'espai de l'antic Mercadal la placeta dels Fustanys.²⁹ El segon és la iniciativa de construir un porxo nou a la Ribera de la Mar per dipositar-hi el gra que arribava a la ciutat. Aquest porxo era conegut

26. *AHCB* (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), 1B-I, *Llibre del Consell*, 1, f. 94. Aquesta notícia també està referida per CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 392. Vegeu també de Josefina MUTGÉ VIVES, *La ciudad de Barcelona durante el reinado de Alfonso el Benigno (1327-1336)*, Barcelona-Madrid, CSIC, 1987, pàg. 12-13. Cap a l'any 1310 la ciutat havia concedit un crèdit a Berenguer Sescases per a les obres de les fonts de Montjuïc (*AHCB*, 1B-I, *Llibre del Consell*, 2, f. 67).

27. *AHCB*, 1B-I, *Llibre del Consell*, 6, f. 44 (document interpolat). Vegeu també CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 369, nota 1006. El cas del carrer de Bonanat Sabater, estudiat per Josefina Mutgé, és interessant, perquè posa de manifest les dificultats per canviar els costums urbanístics de la ciutat. L'any 1324 el Consell va considerar que calia ampliar la sortida d'aquest carrer nou cap al de Jaume Sesfont, i el rei Jaume II així va ordenar-ho. Però els propietaris afectats es van queixar i l'any 1328 l'obra encara no s'havia dut a terme. Alfons el Benigne va mirar de resoldre la situació, circumstància que no es va arribar a produir fins al 1330, quan aquest rei va ordenar que fossin desestimades totes les apel·lacions interposades per persones particulars en pro del bé públic (Josefina MUTGÉ, «Algunes millores urbanístiques a Barcelona durant el regnat d'Alfons el Benigne (1327-1336)» dins *El pla de Barcelona i la seva història...*, pàg. 161-172 (especialment les pàg. 162-163)). També per aquests anys s'obrí el carrer d'en Vidal, però no en coneixem exactament les circumstàncies i sembla que el Consell no hi va intervenir (CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 369-370 i MUTGÉ, «Algunes millores urbanístiques...», pàg. 166-167).

28. Francisco Luís CARDONA CASTRO, «La ciudad de Barcelona en el siglo XIV a través de sus ordenanzas municipales», *Cuadernos de Historia económica de Cataluña*, XVII, 19, pàg. 57 i següents. En relació amb els aspectes de la neteja pública vegeu també CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 384.

29. *AHCB*, 1B-I, *Llibre del Consell*, 4, f. 47 i 6, f. 44. Recullen la notícia CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 374; CABESTANY, «Una primera reforma...», pàg. 144-145; i Montserrat MARSINACH TIRVIÓ, «Urbanisme i societat a Barcelona a mitjans segle XIV» dins *Història urbana del pla de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1989, vol. I, pàg. 119-132 (especialment la pàg. 122).

com a Pòrtic del Forment i el 1320 es va empedrar.³⁰ S'ha de fer notar que és la primera obra que va emprendre el Consell al front marítim de Barcelona, un lloc on, a partir d'aquest moment, hi va actuar repetidament amb diverses obres. Malgrat que és difícil de determinar, en principi aquesta construcció quedava fora de l'àrea d'exclusió definida el 1243 per Jaume I. Finalment, s'ha de dir que les dues obres es poden vincular amb la dinàmica de creixement de la ciutat en aquesta època. I en aquest sentit s'ha de subratllar que ambdues es relacionen amb el proveïment de blat a Barcelona.³¹

A més de totes aquestes actuacions concretes, determinats fenòmens produïts durant la primera meitat del segle XIV a Barcelona posen de manifest l'existència d'un cert criteri rector que es pot associar amb l'acció dels obrers. Per exemple, en aquesta etapa es va produir el desenvolupament d'algunes indústries que requereien instal·lacions importants i recursos específics per al seu funcionament (aigua, per exemple), les quals es van establir en àrees en les quals es van produir nous processos d'urbanització o, en tot cas, de transformació urbanística prou importants. Aquest és el cas del conjunt d'oficis vinculats amb la draperia i la producció de teixits de llana, que va generar un important desenvolupament de la zona a l'entorn del Rec Comtal. En aquest cas també és significativa la distribució dels diversos oficis vinculats amb aquest procés productiu, perquè posa de manifest una organització de l'espai amb voluntat d'ordre: els oficis que més contaminaven i que eren més molestos eren al final del recorregut del Rec; en canvi, els més delicats eren a l'inici d'aquest curs d'aigua dins de la ciutat.³²

Amb tot, aquesta voluntat d'ordenar no té una bona expressió pel que fa a la formalització física de la urbanització. Ara no hi ha un traçat regular, de tauler d'escacs, que s'assembla al que es va configurar al sector occidental de la façana marítima. El que predomina és un sistema que, sense deixar de tenir una referència d'ortogonalitat i regularitat, recorda una peça llescada, com si s'hagués tallat en juliana i, és clar, és una configuració menys lluida que la primera. Possiblement no es tracti d'una forma casual. Sembla que amb aquesta disposició el que es buscava era fer rendir al màxim l'espai, ja que en la parcel·lació es minimitzava la part posterior de les finques. Aquesta solució també es pot detectar en altres zones de la ciutat que s'expandien en aquell moment. Podria ser, aleshores, que aquesta manera de fer respongués a una necessitat d'urbanitzar ràpidament zones segons la pressió que exercia la dinàmica econòmica de la ciutat en aquella època.

És clar que aquí també s'ha de fer notar que encara és més difícil fer un seguiment del control de l'obra privada que, suposadament, exercia el Consell des de les competències obtingudes al *Recognoverunt proceres*. D'altra banda, tampoc es té un coneixement detallat dels processos d'urbanització a la ciutat en el decurs de la primera meitat del segle XIV, però, en principi, no hi ha res que es pugui equiparar a

30. AHCB, 1B-I, *Llibre del Consell*, 3, f. 17 (construcció del porxo) i 6, f. 46-47; també recull aquestes notícies CARRERAS CANDI a *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 374.

31. CABESTANY, «Una primera reforma...», pàg. 145.

32. Els aspectes d'organització de l'espai han estat tractats per Albert GARCIA ESPUCHE i Manuel GUARDIA a «Consolidació d'una estructura urbana: 1300-1516», dins Jaume SOBREQÜÉS i CAL·LICÓ (dir.), *Història de Barcelona...*, pàg. 37-72, especialment les pàg. 64-64. L'exposició del desenvolupament de la draperia a Barcelona en el decurs de la primera meitat del segle XIV es pot seguir al text d'Antoni RIERA i MELIS i Gaspar FELIU i MONFORT, «Activitats econòmiques», publicat al mateix volum de la *Història de Barcelona*.

les actuacions d'urbanització de la façana marítima iniciades en el segle anterior. De fet, l'any 1329 el custodi del Palau Reial Major va ordenar la interrupció de les obres de construcció de la nova catedral. El motiu era que les obres de fonamentació que s'havien començat restringien el pas pel carrer, que es considerava públic. L'afer es va resoldre el 30 de març d'aquell mateix any quan el rei Alfons va indicar al batlle de Barcelona que retirés l'embargament de les obres. Malgrat que l'incident entra de ple en l'àmbit d'actuació dels obrers i, per tant, del Consell, ni els uns ni els altres surten enlloc en tot aquest assumpte. La manera més senzilla d'explicar el silenci de la magistratura barcelonina és que no era un afer de la seva competència. Això voldria dir que no tot l'espai públic de la ciutat estava sota el control del Consell de Cent. També és possible que es tracti d'un silenci polític: si els que es barallaven eren els de la casa del rei amb els de la casa del bisbe, millor no prendre-hi partit. Aleshores la lectura seria distinta: el poder del Consell no era prou fort per plantar cara a persones tan poderoses; passats uns anys, sí que ho va ser.³³

Vist tot això, és cert que no es pot dir que cada una d'aquestes intervencions tingués, per si mateixa, el caràcter d'obra de gran abast. Tampoc no són espectaculars les diverses disposicions del Consell pensades per aconseguir un cert ordre i assolir que la ciutat tingués un aspecte net i polit, però les distintes actuacions que s'han esmentat fins ara permeten constatar una implicació progressiva del Consell de Cent en la gestió urbanística de la ciutat. Tot aquest conjunt de coses posa de manifest que la lectura que els mandataris de la ciutat en tenien realment es vinculava molt a un plantejament d'utilitat i comoditat. En cap moment, idees com la de prestigi o bellesa entren en escena, perquè el que compta és que la ciutat funcioni.

De camí cap a les grans actuacions

A partir del segon terç del segle XIV la magistratura barcelonina va iniciar una llarga etapa en què es van succeir múltiples actuacions urbanístiques de caràcter divers. Es va mantenir el tipus d'intervenció que s'havia dut a terme fins aquell moment, però també es van posar en marxa altres iniciatives, bé noves formulacions de projectes ja plantejats o començats, o bé empreses inèdites, algunes de gran envergadura i impacte sobre la ciutat. En l'àmbit de la dotació d'infraestructures i serveis, a més del degoteig d'intervencions en la millora de les comunicacions i del viari, sobresurten, pel seu abast i per la seva importància, la construcció d'una xarxa de proveïment d'aigua potable i l'obra dels murs i valls. Pel que fa a la millora i l'ordenació dels espais urbans, per primer cop el Consell de Cent va intervenir d'una manera sistemàtica en les places, fent-les ampliar. En aquest àmbit, però, el que destaca especialment és la nova formulació urbanística de la façana marítima, perquè va significar la definició d'uns nous usos de l'espai en aquella zona. Tampoc s'ha d'oblidar el fet que el Consell va assumir la construcció de diversos edificis. Aquesta diversificació d'activitats va significar una multiplicació dels càrrecs implicats en el funcionament de tot plegat. Finalment, s'ha de remarcar que, al costat de

33. La carta del rei Alfons és a l'ACA, reg. 478, f. 181. Una làpida fixada al mur de la Seu, al carrer dels Comtes just al costat de la portalada de Sant Iu recorda la represa dels treballs un cop superat el conflicte.

la utilitat, la comoditat i el bon funcionament, apareixen nous arguments per justificar les obres que s'emprenen: el prestigi i la bellesa de la ciutat.

És difícil d'establir en quin moment van canviar les coses. L'any 1339 hi ha tres fets que permeten marcar un punt d'inflexió en la trajectòria urbanística del Consell de Cent. En primer lloc, el govern de la ciutat va fer obrir noves pedreres a Montjuïc; al mateix temps es van millorar els camins que comunicaven aquesta muntanya amb la Farga, allà on es carregava la pedra per transportar-la per via marítima. Aquestes decisions tenen l'aspecte de ser fets menors, però no s'ha d'oblidar que fer obrir més pedreres és un clar indicador que calia més pedra per afrontar el volum d'obres que es duia a terme a la ciutat o, en tot cas, que se'n preveia un increment immediat. Fins aquest moment no consta que el Consell hagués pres mai una decisió d'aquest tipus. Amb independència de quines obres podien ser les destinatàries de la pedra extreta d'aquestes noves explotacions, el que s'ha de subratllar és la decisió del Consell de facilitar l'activitat constructiva a la ciutat.³⁴

En segon lloc, es van comprar unes cases que eren propietat de la família Montcada (rescatant els censos que les afectaven) per construir-hi la Llotja dels mercaders. El nou edifici havia d'acollir el Consolat de Mar i havia de ser el marc on s'havien de formalitzar les transaccions. Era la segona vegada que la magistratura intervenia en aquella zona (abans havia fet aixecar un porxo pel forment), però ara l'obra que es preveia fer tenia un caràcter molt més important: la construcció d'una llotja significava el reforçament de l'activitat mercantil i una aposta clara pel prestigi de la ciutat. Al mateix temps marcava un compromís institucional inèdit: no només era el primer cop que el Consell adquiria unes cases de mans d'un particular per bastir un edifici propi, sinó que, per l'entitat d'aquest edifici i pel lloc on s'havia d'aixecar (allà on no gaires anys abans s'havien produït conflictes greus pel control del sòl), significava un pas important en la superació dels enfrontaments entre les diverses faccions de la classe dirigent. La decisió del Consell era ferma, ja que va aconseguir del rei (aleshores ja Pere el Cerimoniós) la concessió dels recursos fiscals per pagar les obres. La construcció no es va iniciar fins al 1351, però aquesta tardança és lògica, perquè calia resoldre els temes financers (els censos) i aconseguir desallotjar els propietaris, si es tractava de cases habitades. El que no es coneix amb exactitud és on eren aquestes cases, a excepció feta que eren a la plaça dels Canvis. Precisament aquesta plaça, que actualment no existeix, era just al límit de l'àrea que el 1243 Jaume I havia destinat a l'ampliació de les Drasanes. Això fa pensar que les cases comprades haurien hagut de ser estrictament a l'àrea de l'antiga plaça dels Canvis i no més avall.³⁵

34. *AHCB*, 1B-I, *Llibre del Consell*, 14, f. 53; CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 379; Carreras dona la referència del *Llibre vermell* (*AHCB*, 1G, ms. 14, *Primus Virmilis*, f. 143).

35. Els interessos immobiliaris de la família Montcada en aquesta àrea es documenten des del 1258: Berenguer de Montcada va rebre els drets dels alfòndecs de mans de Jaume I gràcies a una permuta amb el monarca. Onze anys després, el mateix Berenguer va fer donació d'una quantitat important de diners als frares predicadors de Barcelona per finançar algunes obres del seu convent en aquesta ciutat. Aquesta quantitat procedia de les rendes dels alfòndecs. El 1270 els predicadors van vendre aquests drets a un ciutadà de Barcelona (ORTÍ, *Renda i fiscalitat...*, pàg. 122). El privilegi que habilitava recursos fiscals per finançar les obres de la Llotja és: *ACA*, reg. 866, f. 49v (ha estat publicat diverses vegades). La tardança respecte a l'inici dels treballs la van referir J. AINAUD, J. GUDIOL i F. P. VERRIÉ a *Catálogo monumental de España. Ciudad de Barcelona*, Madrid, Instituto Diego Velázquez i CSIC, 1947, pàg. 282-283.

Finalment, per la sol·licitud del Consell de Cent, el rei Pere el Cerimoniós va crear el càrrec de mostassaf a Barcelona. No era un càrrec pròpiament municipal, perquè el nomenava el rei (o els seus oficials) a partir d'una terna presentada pel Consell. Les atribucions d'aquest nou oficial eren la comprovació dels pesos i mesures, el control de l'activitat dels oficis (amb un interès especial per l'equitat de les transaccions) i la vigilància de la qualitat dels productes amb què es comerciava. També formaven part de les seves responsabilitats –i això és el que interessa remarcar– vetllar pel compliment d'allò que dictaven els obrers i el Consell en relació amb els carrers i places (inclosos els aspectes vinculats amb la neteja) i fer el seguiment de la normativa en les obres efectuades pels particulars a les seves propietats. En cap cas aquesta capacitat havia de significar un conflicte de competències amb els obrers de la ciutat.³⁶

L'entrada en escena d'aquest nou càrrec evidència, doncs, un canvi de situació. D'ençà de la concessió del privilegi *Recognoverunt proceres*, sembla que el control efectiu sobre l'ordre a l'espai públic i l'activitat constructiva dels particulars havia quedat una mica en terra de ningú. El rei havia concedit la competència al Consell, i l'havia retirat del batlle, però no l'havia dotat d'instruments per exercir-la. Així, l'instrument per actuar continuava sent el batlle, però aquest ja no en tenia les competències. Aquesta situació degué afectar la capacitat de les autoritats per vigilar les obres que feien els particulars, i no ha de sorprendre que el Consell tingués dificultats per tirar endavant allò que es proposava. L'acord d'escollir per consens el mostassaf resolvia aquest embolic. El càrrec era d'àmbit reial, però l'ocupava un home de confiança del Consell. D'entrada, pel fet que hi hagués aquesta figura situada en una posició intermèdia entre les diverses administracions, el control no només passava a ser molt més alt, sinó que gaudia d'un grau de coordinació inèdit. En segon lloc, el suport a l'activitat dels obrers assegurava el manteniment de les seves intervencions, en casos d'obra nova o d'ordenació de l'espai. Amb tot, aquesta posició intermèdia també va generar dubtes i conflictes de competències que es van resoldre de mica en mica. En aquest sentit és significatiu que no es plantejessin en relació amb el Consell, sinó amb els oficials reials: és un clar indicador que, malgrat que el càrrec formava part de l'administració del rei a la ciutat, la persona que l'ocupava responia als interessos dels dirigents barcelonins.³⁷

Els llibres d'ordinacions generades per aquest ofici són el millor exponent de la importància que tenia l'activitat del mostassaf. Per exemple, el 27 de febrer de 1553 es va publicar que “[...] alguna persona de qualque condició sia no gos gitar

36. Per tenir un bon coneixement sobre les atribucions d'aquest càrrec és aconsellable la lectura del text de Carles VELA i AULESA, «Les ordinacions de mercaderies encamerades o falsificades», dins Manuel ROVIRA i SOLÀ i Sebastià RIERA i VIADER (coord.), *El temps del Consell de Cent, II. L'emergència del municipi, segles XIII-XIV*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2001, pàg. 19-45, especialment les pàg. 20-26 (*Barcelona Quaderns d'Història*, 5).

37. CARRERAS CANDI, a *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 534-535, posa de manifest els conflictes que es van plantejar entre el mostassaf i el batlle de Barcelona el 1371. Malgrat que el mostassaf depenia del batlle, el primer havia adquirit competències del segon. Tal com explica VELA, «Les ordinacions...», pàg. 22, especialment la nota 11, per aclarir la situació els consellers de Barcelona van demanar a València quines eren les atribucions i la jurisdicció del mostassaf d'aquesta ciutat. Carreras Candi també palesa una intervenció del rei el 1380 per delimitar amb precisió l'àmbit competencial dels obrers respecte al mostassaf.

terra ne pedres ne herbes ne neguna altre sutzura en la pahiment qui ara novellament se's fet en lo carrer del Espital de-n Colom". El 24 de gener de 1355 s'establí que no es podien vendre aliments a la riera, davant de la Boqueria, fora de l'espai habitat pels obrers de la ciutat i el 18 de març de l'any següent es feia públic aquest ban: "Ara oiats per manament del Mostassaff, ordonaren los Consellers e prohòmens de la Ciutat que nanguna persona no gos lavar pedasses ne draps de infants ne camises ne lansols ne naguns altres draps ne bugades ne remullar cèrcols ne dogues ne bots ne altre fusta ne fer posar nagunes sutzures ne legeses dins lo losat del pou qui és prop l'om del portxe de la pescateria".³⁸

Transformar la ciutat

Els tres fets de 1339 són importants, però no es detecta un canvi significatiu en el ritme ni en la qualitat de les decisions. Per detectar un increment del volum i l'ambició de les actuacions, mantenint el tipus d'obra que era ja habitual, cal esperar fins a la segona meitat del segle. Pertanyen a aquest darrer grup d'obres ja habituals l'empedrament del carrer de l'Hospital d'en Colom, que es va fer entre 1349 i 1351; l'empedrament de la plaça de l'Oli el 1343; la millora dels ponts que creuaven el tram final del Rec Comtal abans d'arribar al mar el 1350; així com les noves intervencions davant de la Boqueria i en altres carrers de la ciutat, i també en el camí de la Farga. En aquesta darrera obra hi van treballar els presoners genovesos que eren custodiats a la ciutat.³⁹

La primera de les grans iniciatives del Consell en aquesta etapa va ser la construcció d'una xarxa pública de proveïment d'aigua potable. Els primers passos d'aquesta obra es van fer el 1347 amb l'adquisició de la deu d'aigua de Can Cortès a Sarrià. La xarxa es va construir en diverses etapes i, havent resolt els problemes d'enginyeria que comportava, va permetre que hi haguessin fonts a les principals places i espais públics de la ciutat. Va ser una obra llarga i, de fet, mai del tot acabada, ja que amb els anys es va anar estenent per la ciutat. El 1372, quan l'estructura principal estava enllestida, diversos mestres i membres del Consell es van desplaçar fora de la ciutat per inspeccionar algunes fonts i determinar si era possible afegir l'aigua que aportessin al cabal que fornía la xarxa que s'estava construint.⁴⁰ A nivell administratiu els responsables van anar can-

38. AHCB, 1B-V, *Ordinacions especials*, 1, f. 45v-46r, 87v i 107v respectivament.

39. Veg. CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 379. La notícia procedeix d'AHCB, 1B-I, *Llibre del Consell*, 16, f. 74. En relació amb els ponts del Rec Comtal, veg. ARAGÓ i COSTA, *Privilegios reales concedidos...*, pàg. 67-68 (doc. 70); es tracta d'un decret del 15 de gener de 1350, signat a Tarragona. En relació amb els treballs de millora del camí que menava al portal d'en Cardona, vegeu AHCB, 1B-I, *Llibre del Consell*, 18, f. 28r (sobre la identificació d'aquest portal amb el portal de Sant Antoni, veg. CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 354). Al mateix volum del *Llibre del Consell*, f. 52v, hi consta un pagament de deu lliures el primer d'agost de 1351 als obrers de la ciutat per "comensar a empaymentar o empedrar la carrera que parteix de la Riera qui és fora del Portal de la Boqueria e va vers la porta d'en Colom". Pel que fa a les obres del camí de Fraga vegeu AHCB, 1B-I, *Llibre del Consell*, 19, f. 11r i 14r.

40. AHCB, 1B-XI, *Clavaria*, 10, f. 104r. La notícia és del 12 d'agost de 1372.

viant a mesura que avançaven els treballs. També van canviar els graus de responsabilitat i l'organigrama a mesura que la xarxa esdevenia una realitat: d'ençà del 1364 ja es pot documentar –sota el mandat del Consell– un responsable directe del funcionament i manteniment de la xarxa. També s'ha de remarcar que la direcció tècnica dels treballs de construcció va recaure la major part del temps en Bernat Roca, un fuster barceloní, ja documentat el 1348, que va esdevenir mestre major de l'obra de la Seu entre 1358 i 1388. Es tracta d'un personatge que va dur a terme un sorprenent desplegament d'especialitats que el convertiren en un artífex multidisciplinar.⁴¹

La construcció d'aquesta xarxa de distribució d'aigua presenta importants punts de contacte amb altres obres fetes en aquesta etapa: la reforma i l'obertura d'espais públics, d'un costat, i l'obra dels murs i valls de la ciutat, de l'altre. Aquests punts de contacte es poden establir perquè en alguns casos els treballs es van administrar conjuntament (així va succeir amb l'obra de les fonts i l'obra dels murs i valls d'ençà de 1364), o perquè, com va passar amb l'obertura de la plaça Nova, una obra va fer possible l'altra.

Els nous espais públics

Dins del primer grup d'obres, la més coneguda i estudiada és la de l'ampliació de la plaça del Blat (executada entre 1351 i 1352, i amb posteriors actuacions d'ençà de 1357). Però també es va intervenir a la plaça de Santa Maria del Mar, com consta en diverses notícies de pagaments d'expropiacions i d'enderroc de cases –on ja s'indica que la intervenció es feia per embellir la ciutat– i, el 1357, a la plaça de Santa Anna. També s'han d'incloure en aquest punt l'obertura de la plaça Nova, les obres de la qual van començar l'any 1355 amb l'adquisició de diverses cases i obradors per ser enderrocats, i les repetides intervencions a la plaça de Sant Jaume, relacionades amb la construcció de la font d'aquesta plaça i l'anomenada Casa de les Fonts, on hi havia els dipòsits que regulaven la distribució de l'aigua al conjunt de la ciutat.⁴² Totes aquestes intervencions tenen en comú que es van fer per a l'embelliment i l'eixamplament dels espais públics a la ciutat, i també que la seva resolució va comportar l'enderroc de nombrosos edificis. És a dir, es van haver d'adquirir edificis, i resoldre els conflictes de propietat, rescat de censos i altres costos econòmics que això comportava. De tota

41. Per fer un seguiment detallat de l'obra de les fonts al segle XIV, vegeu CUBELES, «L'evolució...», pàg. 138-142. De Bernat Roca, presenta un bon recull de la seva trajectòria Ernest ORTOLL I MARTÍN a «Bernat Roca, un artífex pluridisciplinar», dins Francesc FITÉ i Joaquín YARZA (ed.), *L'artista-artesa medieval a la Corona d'Aragó*, Lleida, Universitat de Lleida i Institut d'Estudis Ilerdencs, 1999, pàg. 271-292. A l'excel·lent recull de notícies d'aquest personatge fet per Ortoll, s'hi ha d'afegir les que el confirmen com a fuster. La notícia de 1348 és a *AHCB*, 1B-I, *Llibre del Consell*, 16, f. 65r: se li satisfà una indemnització de vint lliures per un incendi que hi ha hagut a les voltes d'en Guaita prop de la mar. Se l'esmenta com a «*Bernat sa Rocha, fuster*». L'any 1357 s'esmenta una tal Francesca, muller d'en Bernat Roca fuster, en relació amb dos pagaments; aquest mateix any ja s'esmenta Bernat Roca com a persona que participa a l'obra de les fonts (*AHCB*, 1B-XXII, *Albarans*, 1, f. 80v, 85r, 109-110).

42. CUBELES, «L'evolució...», pàg. 136-138.

manera, sembla clara la determinació del Consell a l'hora de fer avançar aquestes iniciatives.

Un bon exemple d'aquesta determinació es troba en el procés de reforma i ampliació de la plaça del Blat. En aquesta obra un dels propietaris més afectats va ser el draper Romeu de Busquets, el qual va cobrar 1.000 lliures d'indemnització per dos obradors que li van ser expropiats. La quantitat és força alta i indica que el Consell estava disposat a assumir una despesa tan elevada; en conseqüència, és difícil imaginar-se algú disposat a pagar una xifra considerable com aquesta si no era convençut del que feia. De més a més, Romeu de Busquets no era un personatge qualsevol, ja que va ser membre del Consell de Cent per la mà major –els prohoms– en repetides ocasions, conseller diversos anys i, fins i tot, conseller primer el 1356, el 1361, el 1363, el 1366, el 1373 i el 1375. A banda del possible benefici personal –factor gens menyspreable–, també es fa difícil de creure que Busquets no estigués d'acord amb la iniciativa.⁴³ Aquesta empenta del Consell es manifesta amb claredat en el cas de la plaça Nova, ja que entre els afectats directes hi havia el bisbe (que va cedir una part del seu hort a canvi d'aigua) i el convent de Santa Clara. En aquests altres casos tampoc consta que la magistratura municipal tingués dubtes de cap mena.⁴⁴

Els canvis a la façana marítima

El procés de transformació de la façana marítima forma part del conjunt d'intervencions als espais públics, però la seva complexitat i importància requereixen que s'hi doni un tractament específic. El primer que cal recordar és que una gran part d'aquell sector central del front marítim de la ciutat estava afectat per la prohibició establerta el 1243 per Jaume I. El problema rau en el fet que, amb el temps que havia transcorregut, els límits d'aquesta àrea es podien haver desdibuixat i, si en el moment que es va establir la prohibició ja resultava difícil determinar-ne amb precisió els límits, després aquesta dificultat s'incrementà. Aquesta imprecisió, doncs, fa que resulti una mica complicat saber amb exactitud com eren les coses cap a la meitat del segle XIV. En principi, el porxo del forment i les cases adquirides per construir la Llotja dels mercaders quedaven fora d'aquesta àrea, tot i que a tocar dels seus límits o, potser fins i tot, marcant-hi ja una certa pressió.

A partir de 1350, la pressió va augmentar. El Consell havia habilitat un nou espai per vendre peix, just per sota de la Pescateria vella, ja a tocar del mar, i havia ordenat que les taules de venda del peix s'hi traslladessin. També havia ordenat l'enderroc de la Pescateria vella i el trasllat de les forques. Aquesta ini-

43. En relació amb Romeu de Busquets, vegeu CABESTANY, «Una primera reforma...», pàg. 150-151, especialment la nota 68. També MARSINACH, «Urbanisme i societat...», pàg. 130.

44. A les *Rúbriques de Bruniquer* es recullen les mides de l'espai cedit pel bisbe, el qual feia deu canes d'est a oest i vuit canes de nord a sud. És a dir, un solar d'aproximadament quinze metres i mig per gairebé dotze metres i mig, o bé, uns 192 metres quadrats. Vegeu Esteve GILBERT BRUNIKER, *Rúbriques de Bruniquer. Cerimonial dels Magnífics Consellers y regiment de la Ciutat de Barcelona*, Barcelona, Impremta d'Henrich, 1913, vol. IV, pàg. 268.

ciativa no va agradar gens al rei, que creia que els consellers s'havien extralimitat en les seves atribucions. Per això va decidir sancionar-los, tot i que el 9 d'agost d'aquell mateix any va aturar la instrucció.⁴⁵ Al final, el Consell va mantenir la nova peixateria, però la vella continuava existint i les forques van tornar al lloc on normalment eren. Aquest afer va portar cua, perquè al darrere hi havia la propietat de la peixateria vella, que aleshores estava en mans de la família Corbera, i el dret de cobrar les imposicions del peix. L'any 1353 l'assumpte es va resoldre: el Consell era el propietari de la peixateria nova que, a partir d'aquell moment, seria el lloc de venda de peix a la ciutat, però els terrenys de la vella eren propietat dels Corbera. D'altra banda, els drets de venda del peix continuaven en mans de la família Corbera als quals, de més a més, s'havia de pagar una indemnització de 250 lliures.⁴⁶

Certament, al darrere d'aquest embolic hi ha els interessos econòmics vinculats a la venda del peix. Però, en el cas del Consell, aquests interessos potser eren una mica més complexos i extensos. Aquí no s'ha d'oblidar el trasllat fallit de les forques i l'inici de les obres de la Llotja. A més, cal afegir-hi l'anivellament i el millor condicionament de l'esplanada que hi havia davant de la peixateria nova a l'inici de 1355.⁴⁷ El plantejament dels consellers passava per una transformació d'aquell sector del front marítim, amb la voluntat de convertir-lo en un aparador del poder econòmic de Barcelona. En aquells anys aquest plantejament potser no es dibuixava amb gaire precisió, però el desenvolupament posterior dels fets –absolutament enfocat en aquest sentit– posa de manifest que la direcció era aquesta. Cal fixar-se en el conjunt d'accions del Consell per tenir una visió clara de les fases de transformació d'aquest espai.

El procés constructiu de la primera Llotja barcelonina és poc clar. A les notícies ja conegudes, s'ha d'afegir que l'obra estava prou avançada el 1353, perquè entre els bans del mostassaf n'hi ha que recorden que *“alguna persona de qual que condició sia, no gos levar pedres, fusta ne altres coses de-la loge qui ara-s fa en la Ribera de-la mar de-la Ciutat”*. La repetició de la mateixa disposició en anys posteriors (fins al 1357) posa de manifest que les obres avançaven.⁴⁸ A partir d'aquest darrer any les referències són escasses i és una mica difícil saber exactament en quin punt es trobaven els treballs. És possible que durant les fases més crítiques de la guerra amb Castella, el Consell optés per aturar els treballs i per centrar-se en el que en aquells moments era més urgent: ajudar econòmicament el rei i assegurar la defensa de la ciutat amb l'obra dels murs i valls.⁴⁹ El que sí que és segur és que el 31 d'octubre de 1376 es van pagar 30 lliures a Nicolau Oliver, fuster i ciutadà de Barcelona, per dotze fustes que s'havien fet servir per a la coberta de la Llotja de la mar.⁵⁰ Així, doncs, sembla que aquest edifici es va arribar a acabar.

Durant aquests anys en els quals no es coneix res de les obres de la Llotja, altres iniciatives van afegir més pressió a aquell sector del front marítim de la

45. ARAGÓ i COSTA, *Privilegios reales concedidos...*, pàg. 95-96, doc. 171.

46. ORTÍ, *Renda i fiscalitat...*, pàg. 489-491.

47. AHCB, 1B-I, *Llibre del Consell*, 19, f. 11r.

48. AHCB, 1B-V, *Mostassaf*, 1, f. 46r, 61v, 84v i 105r.

49. AINAUD, GUDIOL i VERRIÉ, *Catálogo monumental...*, pàg. 283-284.

50. AHCB, 1B-XXII, *Albarans*, 4, f. 66v.

ciutat. L'any 1358 Pere de Montcada va disposar al seu testament que s'havia de construir una capella annexa a la Llotja dels mercaders. Quatre anys més tard s'hi va posar la primera pedra, però la capella no es va arribar a construir aleshores.⁵¹ De fet, al final del 1371, els consellers que acabaven el mandat van deixar indicat als que el començaven que aquesta capella s'havia de construir el més aviat possible. Tot i això, la capella no es va edificar fins ben entrat el segle XV.⁵² L'any 1373 Pere el Cerimoniós va intentar promoure la construcció d'unes terceres drassanes prop de la Peixateria, però el Consell no li ho va permetre.⁵³ L'any següent, concretament el 10 de març, la magistratura i el monarca van arribar a un acord a proposta dels primers: el traçat de la fortificació del Raval i del mur de la mar es modificaria amb l'objectiu que la Drassana nova quedés inclosa dins del perímetre murat de la ciutat.⁵⁴ El 1378 aquest acord es va revisar i es va establir que s'ampliaria la Drassana nova, inclosa dins del perímetre de les defenses de la ciutat. Aquest acord va representar per al Consell contribuir directament en aquestes obres, i és el que va crear les condicions per resoldre la reforma definitiva de tota aquella àrea sense entrebancs. Ampliar les Drassanes noves com un gran projecte comú del rei i els consellers va ser la manera de desmantellar progressivament les Drassanes velles i conquerir aquell espai per a nous usos. I això és el que es va fer.⁵⁵

El 14 de març de 1380 el rei Pere va concedir als consellers de Barcelona, a petició d'aquests, l'autorització per construir una nova Llotja, perquè la que ja existia, malgrat que estava tot just acabada, no era "*convinent ne bona*". L'argument que sustentava la necessitat de fer un edifici millor que el que hi havia era que "*la dita ciutat se sia feta richa e noble més per la mar e per fet de mercaderia, que per altra rahó*". En aquest mateix privilegi el monarca també autoritzava els mandataris barcelonins a acabar el porxo nou del forment i a ampliar-lo i a fer-ne de nous si es considerava necessari. Això el Consell podia fer-ho "*en la ribera de la mar de la dita ciutat o partida de la dita ciutat on a vosaltres serà vist mills ésser faedor*".⁵⁶ Amb aquesta autorització es podia accedir, finalment, a aquell espai que havia estat vedat a tota iniciativa d'urbanització des dels temps de Jaume I. I no es tractava tan sols d'aixecar-hi edificis òptims per prestar uns determinats serveis a la ciutat, ja que l'objectiu era arribar a configurar un espai que estigués a l'altura de la riquesa i de la noblesa que la ciutat devia a la seva dinàmica mercantil. És a dir, un espai de representació, expressiu del poder de

51. AINAUD, GUDIOL i VERRIÉ, *Catálogo monumental...*, pàg. 283 i 287.

52. AHCB, 1B-XVII, *Testament dels Consellers*, 1, f. 10r. Existia un contracte entre els consellers i els hereus de Pere de Montcada en el qual s'establí que la família del difunt almirall havia de lliurar anualment una determinada quantitat de diners per a la construcció d'aquesta capella si començava l'obra. Aquesta quantitat s'incrementaria quan Gastó de Montcada (el fill de Pere de Montcada) es casés, circumstància que s'havia produït en aquell moment. És per aquest motiu que els consellers mostraven interès a tirar endavant aquesta obra.

53. CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 647.

54. AHCB, 1B-XV, *Diversorum*, 1, f. 284. Aquest mateix acord també està transcrit a *Diversorum*, 2, f. 247, i 3, f. 27.

55. AINAUD, GUDIOL i VERRIÉ, *Catálogo monumental...*, pàg. 278-282. El privilegi està publicat a ARAGÓ i COSTA, *Privilegios reales concedidos...*, pàg. 157-163, doc. 262.

56. MARIA PONT i ESTRADERA, *La Llotja i la reialesa. La mirada reial al món barceloní*, Barcelona, Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, 2002, pàg. 59-61.

la ciutat. Allò que Jaume I havia reservat per al desenvolupament de les capacitats marítimes de la ciutat des d'una perspectiva més industrial, ara passava a ser-ho des d'una visió en la qual el representatiu i el simbòlic havien passat a primer terme.

La part principal de la Llotja nova es va aixecar en pocs anys (es pot considerar que cap al 1400 estava acabada), mentre que l'edifici vell es va repartir en diverses parcel·les i s'hi van fer habitatges i obradors. Així es reflecteix en un registre de les rendes que obtenia l'hospital de Pere Desvilar de les seves propietats l'any 1388.⁵⁷ La nova ordenació d'aquell espai va significar la retirada definitiva de les forques el 1382. També es va enllestir l'obra del porxo del forment i, en anys successius, es van construir altres edificis emblemàtics, com ara el General i l'Hala dels Draps damunt del porxo del forment.⁵⁸

L'obra dels murs i valls (1358 – c. 1389)

L'obra dels murs i valls de la ciutat es va iniciar pel gener de 1358 a partir de l'autorització per començar els treballs que l'any anterior havia concedit el rei.⁵⁹ No es tractava en cap cas de la definició d'un perímetre nou, completament distint al que s'havia aixecat a la fi del segle XIII, sinó d'una continuació dels treballs amb el plantejament d'una millora del que ja existia. Així, en el marc d'una intervenció general, es va ampliar el mur arreu amb l'addició de noves torres i merlets, i es van refer alguns portals, com ara el de la Boqueria o el portal Nou.⁶⁰ Una

57. *AHCB*, 1C-XIX, *Varia*, 52. La Llotja vella estava ubicada en un lloc distint de la nova, com es desprèn del fet que al document es distingeixi entre la Llotja vella (“*per ·I· obrador ab ·II· portals e ab taula lo-qual ha en la plassa dels cambis en loch appellat loge*”, f. 20r) i la Llotja nova (“*per rahó de ·I· alberch qui fo de n G. Salom, lo qual és en les voltes dels pintors prop la loge nova*”, f. 34v). Diverses referències posen de manifest amb tota claredat que la Llotja vella es va subdividir en diverses propietats que van ser venudes pel Consell. Per exemple, al f. 20v hi ha aquesta notícia: “*per ·I· obrador lo-qual los honrats Consellers de-la dita ciutat li stabliren de-la prida de-la loge vella*”. Al f. 38v s'indica que “*per ·I· alberch que han en la plassa dels cambis sobra los obradors prida que-s són stablits de-la loge vella*” i al f. 54v es diu “*per rahó de ·I· obrador ab dos portals lo-qual ha en la plassa dels cambis en la loge vella, e lo-qual fo a ell stablit per los honrats Consellers de barchinona de prida de-la lotge vella dels cambis a cenç de ·XXV· morabatins*”.

58. Sobre la construcció del Porxo del Forment, ofereix una bona síntesi M. Rosa TERÉS TOMÀS, «Arnau Bargués, arquitecto de la ciudad de Barcelona: nuevas aportaciones documentales», *Boletín del Museo e Institución Camón Aznar* (Zaragoza), IX (1982), pàg. 72-85, especialment les pàg. 78-81.

59. Vegeu la «Crònica del Racional», *Recull de documents i estudis* (Barcelona), I, 21 (novembre 1921), pàg. 128. L'original d'aquesta crònica és al *Constitutionum et privilegiorum antiquorum liber*, dins de les sèries de Manuscrits de l'*AHCB* amb la cota L-5 (la notícia a què es refereix és al f. 288). El privilegi que autoritzava l'inici dels treballs va ser concedit per Pere III a Carinyena el 10 d'agost de 1357. Vegeu *AHCB*, 1G, ms.11, *Secundus Viridis*, f. 185 i 365r.

60. En relació amb les obres de les torres i dels portals vegeu *AHCB*, 1B-XXII, *Albarans*, 2, f. 22r, 25, 27-33, 35v; 1B-XI, *Clavaria*, 8, f. 65v, 68v, 71-72, 84r, 123-124, 128, 130-139, 141v, 143v, 145-146, 148v, 153-156, 158-159, 162; 1B-XXI, *Apoques*, 2, f. 107-113, 116-118, 120-123; 1B-V, *Ordinacions especials*, 3, f. 14v. Pel que fa als treballs dels merlets, vegeu *AHCB*, 1B-XXII, *Albarans*, 2, f. 35-41, 43, 46-48, 50r, 55r, i 1B-XXI, *Apoques*, 2, f. 1-4, 6-7, 9-10.

de les obres més significatives va ser aprofundir i ampliar el vall de la ciutat. En alguns sectors, amb la col·laboració dels ciutadans organitzada en desenes i cinquantenes (com si es tractés de la host ciutadana, però incloent-hi les dones), la terra que es treia de l'excavació servia per omplir el mur, que conservava el traçat original de final del segle XIII, però amb una cortina nova paral·lela i a una certa distància. L'espai que quedava entre aquests dos paraments era el que s'omplia amb material procedent de l'obra del vall. L'abast d'aquests treballs va fer provar mitjans tecnològics nous als responsables de l'obra. Aquest és el cas de la nora o excavadora que es va enginyar Bernat Roca, encara que sembla que l'invent no va acabar de funcionar o, en tot cas, que va ser concebut per a un ús molt limitat.⁶¹ Malgrat que les actuacions es van produir en relació amb el conjunt del perímetre, hi ha dos sectors en els quals les intervencions van sobresortir per la complexitat i l'impacte sobre el desenvolupament urbanístic posterior de la ciutat.

El primer d'aquests sectors va ser la façana marítima de la ciutat. Precisament el 1358, en el moment que es van iniciar els treballs, les obres van començar simultàniament a Framenors i a Sant Daniel. L'atac de la flota castellanogenovesa de 1359, recollit a la *Crònica* del Cerimoniós, no va significar un increment de les activitats, en contra del que pugui semblar en principi, sinó més aviat una aturada. No és, però, un fet estrany, perquè sí que es va activar la preparació del perímetre per a un possible nou atac.⁶² Uns anys més tard, amb l'arribada de les Companyies Blanques manades per Bertrand du Guesclin, sí que hi va haver un increment important dels treballs. Així, amb algunes intervencions l'any 1361 a Framenors, cal esperar fins al període 1366-1370 per trobar un desenvolupament constant dels treballs, que encara van continuar en diverses fases fins al final de la dècada dels vuitanta i, de fet, no es pot considerar que s'enllestissin del tot fins al tancament complet de la façana marítima culminat amb la construcció del portal de Mar.⁶³

Va ser una obra complicada per les dificultats que comportava el mar, no només pels efectes dels temporals, sinó també pel tipus de sòl on es construïa. També s'ha de valorar la importància de la decisió de fortificar el front marítim de la ciutat, perquè d'aquesta manera es bloquejava qualsevol futur desenvolupament d'a-

61. Vegeu *AHCB*, 1B-XI, *Clavaria*, 7, f. 129v, 134v, 137v, 139-141, 144v, 148r, 152v, 162v; 1B-I, *Llibre del Consell*, 23, f. 30-32, 80v; 1B-XXII, *Albarans*, 2, f. 25, 37r, 40-41, 47r, 52; 1B-XI, *Clavaria*, 8, f. 51v, 54-55, 65v, 69v, 75v, 79v, 88v, 137r, 149-152, 154v, 160; 1B-XXI, *Apoques*, 2, f. 112r, 120v, 122-123; 1B-XI, *Clavaria*, 9, f. 71-74, 76-78, 80-81, 83r, 88v, 93-95, 99r, 101v, 104r, 106v, 108v, 116, 120r, 135v; 1B-V, *Ordinacions especials*, 3, f. 9-10, 14, 17-19, 68. Sobre la construcció d'una nora per part de Bernat Roca vegeu F. P. VERRÍE, «El arquitecto Bernat Roca y sus obras barcelonesas», dins *Barcelona divulgación histórica*, Barcelona, Aymà, 1950, vol. VIII, pàg. 246-248.

62. Vegeu SOLDEVILA (ed.), *Les quatre grans...*, pàg. 1134.

63. *AHCB*, 1C-XIV, *Obreria*, 2, f. 1-4; 1B-XI, *Clavaria*, 1, f. 249-250, 252-253; *Clavaria*, 3, f. 369, 373, 388, 405, 421-422, 436, 444; *Clavaria*, 4/5, f. 118r; *Clavaria*, 7, f. 139r, 146v, 148v, 152r, 156r, 159r, 162r; 1B-XXII, *Albarans*, 2, f. 2-7, 14r, 16-21, 28r, 32-33, 35-36; 1B-XXI, *Apoques*, 2, f. 34-44, 46, 48r, 50v, 52-53, 57, 59-60, 62-65, 67-69, 71-80, 108v, 110-118, 120-123; 1B-XI, *Clavaria*, 8, f. 47-48, 55, 60-61, 64-67, 69-70, 75-76, 78, 80-81, 85-86, 89-90, 92v, 94-95, 97v, 104r, 108-110, 112v, 114v, 118v, 121v, 123-124, 128r, 130-131, 133v, 135-137, 139v, 141v, 143v, 145-146, 148v, 153-154, 158-159, 162; *Clavaria*, 9, f. 94v, 98r, 101v, 104v, 107v, 110r, 113r, 118v, 121v, 123r, 125-126, 128r, 132r, 137r, 139v, 141r, 145r, 147v, 149v, 152v, 155v, 157v, 160r, 162v, 164v, 166r, 168r, 171-172, 174-177, 179v, 182r; *Clavaria*, 10, f. 61v, 121r, 123, 125v; *Clavaria*, 166, f. 57, 159-160; 1B-XXII, *Albarans*, 4, f. 16-17, 27-29, 31v, 36r, 38-39.

quella àrea a partir del terreny guanyat al mar. Això és el que s'havia fet en temps de Pere I, gairebé dos-cents anys abans. I això no només perquè la muralla representava una barrera difícilment franquejable, sinó perquè la solució constructiva d'aquesta muralla va incloure la fàbrica d'esperons (és a dir, espigons) que, amb tota seguretat, degué alterar el règim d'aportació de sediments que permetia guanyar terreny al mar. El que va quedar obert va ser el sector de les antigues drassanes, amb la Llotja i els altres edificis emblemàtics vinculats amb el comerç que el Consell havia fet construir o faria aixecar els anys següents.

El segon sector on cal remarcar les conseqüències urbanístiques de la intervenció va ser el front de la Rambla. Certament, allà hi havia portals d'ençà de la segona meitat del segle XIII, i un mur d'ençà de les campanyes de fortificació empreses per Pere el Gran.⁶⁴ Però no va ser fins al 10 de setembre de 1361 que es va definir una zona de seguretat a banda i banda del mur. En aquesta zona, que pel costat exterior tenia una amplada de 25 canes –uns 37 metres i mig aproximadament i que s'adiu amb l'amplada de l'actual Rambla–, no s'hi podia construir absolutament res. Calia desallotjar els edificis existents perquè s'havien d'enderrocar. I així es va fer: el 17 de novembre d'aquell mateix any una comissió d'experts formada per quatre persones es va encarregar de fer les taxacions de les propietats afectades.⁶⁵ El Consell va demanar la confirmació reial d'aquesta decisió d'establir una zona de seguretat i el rei la va concedir i la va ampliar: la prohibició d'edificar-hi res s'establí a perpetuïtat. La magistratura barcelonina va fer entrar en vigor la nova normativa el primer de novembre de 1362.⁶⁶

Era el primer cop que els consellers establien una prohibició d'aquestes característiques, i el fet de buscar i obtenir el suport del monarca posa de manifest que els mandataris barcelonins eren plenament conscients de la importància que tenia la decisió que havien pres. Quan l'any 1443 es va discutir convertir aquest espai en un passeig, i quan el 1450 el Consell va demanar a Alfons el Magnànim poder construir cases adossades a la cara exterior del mur en aquell front, s'evidenciava que la muralla havia perdut la funció defensiva i que, per tant, la prohibició de no dei-

64. CUBELES, «La problemàtica...», pàg. 215-224

65. *AHCB*, 1B-XXII, *Albarans*, 2, f. 60v. La notícia procedeix de la liquidació de l'import de les indemnitzacions als propietaris que va fixar l'esmentada comissió, liquidació que es va anotar el dia 8 de desembre de 1367.

66. Aquest privilegi va ser concedit a Barcelona el 5 de setembre de 1362. CARRERAS CANDI el va citar a *La ciutat de Barcelona...*, pàg. 346, i en va facilitar les referències de diverses transcripcions conservades a les sèries documentals del Consell de Cent. Per exemple, *AHCB*, 1G, ms. 11, *Llibre verd*, f. 392v i 393. També està transcrit a ARAGÓ i COSTA, *Privilegios reales concedidos...*, pàg. 128-130. Vegeu també *AHCB*, 1B-I, *Llibre del Consell*, 21, f. 99-100. D'ençà de la seva aplicació, la seva vigència es va mantenir; era considerat un dels punts destacats en el mecanisme anual de traspass de poders entre els consellers entrants i sortints, com posen de manifest els epígrafs dedicats específicament a aquest afer al Testament dels Consellers: «Ítem, com lo senyor Rey haie ordonat que neguna persona no face edifici dins cert spay deuant o defora lo Mur de la Ciutat, segons que appar en la Carta Reyat qui és en la caxa hon stan letres Reyals i altres Privilegis en la Casa del Consell. Per-çó los Consellers esdevenidors facen servir la dita carta, o privilegi, i tenir apprès que negú dins aquell spay no face edifici, i per-çó que les gentes ho sàpien facen ho publicar ab veu de crida cascun any. [Escrit amb una altra lletra s'afegeix] E d'acó sien informats los obrers esdevenidors» (*AHCB*, 1C-XVII, *Testament dels Consellers*, 1, f. 5v i f. 7r, on es recorden les distàncies per la part de fora i per la part de dins on era prohibit construir).

xa construir res en aquell espai deixava de ser efectiva. Però el que quedava era el condicionament orogràfic: la riera. Se n'havia modificat el curs de resultes de les obres dels murs, però la línia que seguien les defenses era la que marcava aquest curs d'aigua. D'aquesta manera, malgrat que la prohibició va deixar de ser acomplerta en un sentit estricte, la distància de 25 canes es va mantenir.⁶⁷

En aquests treballs de fortificació de Barcelona (o de reforçament, si es vol dir amb més precisió) hi van participar alguns dels mestres de cases de més fama de la ciutat, com ara Francesc Rispau, Pere Arús, n'Artaguil, en Baró, o els més afamats Pere Llobet i Arnau Bargués, a més del ja esmentat Bernat Roca. Fins i tot, en alguns casos, les primeres notícies de la seva activitat professional són les que els vinculen amb l'obra dels murs i valls de Barcelona. Així, per exemple, Francesc Rispau està documentat a Barcelona el 1365, quan va actuar com a àrbitre, al costat d'un altre mestre anomenat Finestres, per dictaminar sobre l'obra iniciada pel mestre Francesc Marcet en una casa de Barcelona. Francesc Rispau, que potser era un mestre de més entitat que en Finestres, apareix com a mestre major de l'obra del mur de Sant Daniel el 27 de desembre de 1360, quan li satisfan els honoraris (dues lliures i deu sous de moneda de Barcelona). El 1368 apareix un Rispau en una llista en la qual es relacionen les persones que romandran a Barcelona per a la sortida de la host ciutadana (en aquesta nova notícia no apareix vinculat directament amb l'obra dels murs de la ciutat, sinó només com a mestre de cases), però el 1371 torna a aparèixer com a mestre de les obres dels murs. En el cas d'en Finestres, està documentat el novembre de 1367 com a mestre major de l'obra de les torres amb un salari de vint sous.⁶⁸ Pere Arús, del qual es coneixia la seva intervenció al Palau Reial Major de Barcelona en diversos anys, consta també el 1360 com a mestre major del mur del portal de Santa Anna (també amb uns honoraris de dues lliures i deu sous). Més tard, el 8 de desembre de 1376, quan era el mestre de la pedra de la ciutat (és a dir, el responsable de les pedreres de Montjuïc), li van satisfer 50 sous per diversos treballs en relació amb l'obra dels murs i valls de la ciutat i del raval.⁶⁹ N'Artaguil és un mestre que en aquests darrers anys ha adquirit notorietat perquè s'ha pogut documentar la seva participació recurrent a les obres del Palau Reial Menor des del 1371 i, de fet, l'any següent va substituir Guillem Carbonell com a mestre major d'aquest edifici. Va ser aquest any quan, juntament amb Bernat Baró (potser el Baró

67. DURAN, «La Rambla», pàg. 486-506.

68. Sobre l'arbitratge de 1365 vegeu J. M. MADURELL MARIMON, «Los contratos de obras en los protocolos notariales y su aportación a la historia de la arquitectura (siglos XIV-XVI)», *Estudios históricos y documentos de los archivos de protocolos*, I (1948), pàg. 105-199. En relació amb les altres notícies, es localitzen a *AHCB*, 1B-XI, *Clavaria*, 2, f. 263v; 1B-XIX, *Fogatges*, 1, f. 4r i 1B-XI, *Clavaria*, 10, f. 38v (Rispau); i 1B-XXII, *Albarans*, 2, f. 58r (Finestres). Francesc Rispau i en Finestres també estan documentats al fogatge de 1363 del quarter de Santa Maria: *AHCB*, 1B-XIX, *Fogatges*, 33, f. 48v (Finestres) i 61r (Rispau). Rispau apareix en un altre fogatge d'aquest mateix quarter, que es conserva parcialment i que s'ha datat dins del tercer quart del segle XIV (*AHCB*, 1B-XIX, *Fogatges*, 35, f. 15v).

69. En relació amb les notícies de la intervenció de Pere Arús al Palau Reial Major de Barcelona, vegeu de Josep M. MADURELL I MARIMON, «Pere el Cerimoniós i les obres públiques», *Analeceta Sacra Tarraconensia*, XI, pàg. 371-373; i VERRIÉ, «El arquitecto Bernat...», pàg. 246-247. La notícia de 1360 és a *AHCB*, 1B-XI, *Clavaria*, 2, f. 264r, i la de 1376 és a 1B-XXII, *Albarans*, 4, f. 81r.

que apareix a la documentació relacionada amb l'obra dels murs) i Francesc Marcet, va treballar a la cambra de l'escriptori de la reina, i, més endavant, entre 1376 i 1378, també amb Baró i Marcet, a la Sala Major d'aquest mateix palau. En relació amb l'obra dels murs de la ciutat, apareix el 1367 com a mestre de les obres que administrava Pere Taraschó, també a la ja citada relació de 1368 com a mestre de cases (no se'l vincula amb l'obra dels murs) i a una nova relació, ara de 1374, com a mestre major de l'obra del mar. També va participar en la reparació d'un camí el 1370.⁷⁰

Pere Llobet, l'arquitecte del Saló de Cent d'ençà del 1371 i que, també, alguns autors han considerat que va ser possiblement el primer arquitecte de la Llotja, apareix documentat l'any 1357 en relació amb la venda d'una pedrera a Montjuïc, i més tard, el 1360, com a mestre de l'obra del mur del portal de Santa Anna. El 1367 consta com a mestre major de les obres que administrava Esteve de Canelles, el 1370 apareix com a proveïdor de pedra per a l'obra dels murs i el 1371 com a responsable de les pedreres del Consell a Montjuïc mentre s'ocupava de la construcció del ja esmentat Saló de Cent. El 1374 surt a la llista on es relacionen les persones que s'han de quedar a Barcelona amb motiu d'una sortida de la host ciutadana. Aquí se'l cita com a mestre de les obres dels murs de la ciutat. El 1376 va contractar per 130 lliures la construcció del pont davant del portal de la Boqueria, també conegut com a portal de Santa Eulàlia.⁷¹ D'Arnau Bargués s'ha de remarcar que era el més jove de tots aquests mestres, ja que les seves obres més destacades es concentren al final del segle XIV i a l'inici del XV. Per això crida l'atenció que Arnau Bargués s'esmenti a la relació de 1374 com a mestre de l'obra del mar: el mateix càrrec que n'Artaguil. Aquest fet permet considerar tant la possibilitat que Bargués s'hagués format prop d'aquest altre mestre com que aquest any Bargués ja era algú reconegut a Barcelona.⁷² Segons totes aquestes notícies i, atesa l'entitat de l'obra dels murs i valls, s'hauria d'examinar si la par-

70. AINAUD, GUDIOL i VERRIÉ, *Catálogo monumental...*, pàg. 260. Les notícies sobre Artaguil han estat força ampliades per Daniel CID a «La restauració del desaparegut palau reial menor de Barcelona a través del llibre d'obra. El cas de la sala major (1376-1378)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 18, pàg. 397-425. A la documentació municipal Artaguil apareix citat a *AHCB*, 1B-XXII, *Albarans*, 2, f. 58v, 1B-XIX, *Fogatges*, 1, f. 3r (1368) i 9r (1374). Sobre la notícia de la reparació d'un camí, vegeu *AHCB*, 1B-XI, *Clavaria*, 9, f. 75r. En relació amb en Baró vegeu 1B-XIX, *Fogatges*, 1, f. 1r (1374). També se'l cita al fogatge militar de Barcelona de 1389, publicat per F. MARSÀ *et al.*, *Onomástica barcelonesa del siglo XIV*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1977, pàg. 147.

71. MADURELL, «Pere el Cerimoniós...», pàg. 96; CID PRIEGO, «La casa de la lonja barcelonesa», dins *Barcelona divulgación histórica*, Barcelona, 1951, vol. VIII, pàg. 261; M. Rosa TERÉS TOMÀS, *Pere Ça Anglada. Introducció de l'estil internacional en l'escultura catalana*, Barcelona, Artstudi, 1987, pàg. 75 i 85. Sobre les notícies documentals que ara s'aporten, vegeu *AHCB*, 1B-XI, *Clavaria*, 2, f. 264r; *Clavaria*, 9, f. 151v; 1B-XXII, *Albarans*, 2, f. 58v, 183r, 184v; 1B-XIX, *Fogatges*, 1, f. 1r (1374) i 1B-XXII, *Albarans*, 4, f. 55 i 63r.

72. En la mesura que Arnau Bargués és un dels arquitectes més significatius del gòtic català, la bibliografia que el tracta és força extensa. En aquests darrers anys qui ha treballat més sobre aquest autor ha estat M. Rosa TERÉS i TOMÀS, en articles com el ja citat «Arnau Bargués, arquitecto...» o «El Palau del Rei Martí: una obra inacabada d'Arnau Bargués i Françoi Salau», *D'Art*, 16 (1990), pàg. 19-39, i «Obres del segle XV a la catedral de Barcelona: la construcció de l'antiga sala capitular», *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, VI (1991-1993), pàg. 389-413. Sobre la referència de 1374 vegeu *AHCB*, 1B-XIX-1, *Fogatges*, f. 8v (1374).

ticipació d'aquests mestres de cases en aquests treballs va influir d'alguna manera positiva en la seva reputació, ja que, sovint, com s'ha vist, es tracta d'actuacions que es poden situar a l'inici de les seves trajectòries com a autors per als principals comitents de la ciutat.

Una obra de tant abast com aquesta, que es va produir mentre el Consell atenia altres iniciatives, va significar l'establiment d'un aparell administratiu nou. Aquest aparell no va tenir un caràcter estable des de l'inici de les obres, perquè, a més de les persones en si, el nombre i les atribucions dels màxims responsables dels treballs van anar canviant.⁷³ A un nivell més baix, el que correspon als anomenats *escrivans de les obres*, sí que es va tendir a un cert manteniment dels noms i de les funcions. Així, personatges com els citats més amunt Pere Taraschó o Esteve de Canyelles, entre d'altres, apareixen d'una manera recurrent com a responsables directes de l'execució dels treballs i són, en la major part dels casos, els qui reben els pagaments del clavari de la ciutat per satisfer les diverses despeses que comportaven els treballs.

L'any 1390 les obres estaven pràcticament enllestides, malgrat que els treballs van continuar encara durant anys. Algunes parts del Raval (aquelles que s'havien fortificat primer), només disposaven de palissades i torres de fusta. Durant el segle XV, aquests sectors es referen amb pedra i s'hi afegiren torres circulars monumentals. En canvi, el que es va fer a partir del nou projecte establert el 1374, quan es va acordar que la Drassana nova s'havia d'incloure dins del perímetre, ja es va construir amb pedra.⁷⁴

Poder municipal i construcció d'una consciència urbana

En els cent cinquanta anys que van dels moments inicials del Consell de Cent a la fi del segle XIV, queda clar que la ciutat de Barcelona es va transformar des d'un punt de vista urbanístic, amb una especial concentració de canvis en els aproximadament darrers cinquanta anys de l'etapa. En aquest procés de transformació de la ciutat la magistratura municipal hi va tenir un paper fonamental, perquè va ser la responsable directa de les iniciatives de més volada.

73. La relació de màxims responsables de les obres des de l'inici fins al 1389 és llarga i complexa, però en la mesura que els noms corresponen a membres destacats de les famílies de prohoms val la pena recollir-la almenys en relació amb els primers anys d'activitat. El 1358 el màxim responsable dels treballs o administrador de les obres va ser Jaume de Gualbes (*AHCB*, 1B-XI, *Clavaria*, 1, f. 267r), assistit per Jaume de Mitjavila i Ferrer Alot, que eren els obrers de l'obra dels murs (diferents dels obrers de la ciutat) (*AHCB*, 1B-I, *Llibre del Consell*, 20, f. 39r). Entre 1359 la màxima responsabilitat va recaure en Pere Buçot (*AHCB*, 1B-XI, *Clavaria*, 2, f. 174-175, 209r). El va substituir Miquel de Sarrià (1360-1361: *AHCB*, 1B-XI, *Clavaria*, 2, f. 289r) i a aquest darrer, el 1361, de nou Jaume de Gualbes (*AHCB*, 1B-XI, *Clavaria*, 3, f. 350). El 1362 el responsable va ser Miquel ça Torre (*AHCB*, 1C-XIV, *Obreria*, 2, f. 2r).

74. Al Padró de la milícia dels anys 1389-1390 (*AHCB*, 1B-XIX, *Fogatges*, 5, publicat per MARSÀ et al., *Onomàstica barcelonesa...*) es relaciona la disposició de les desenes i cinquantenes de la host ciutadana per a la totalitat del perímetre fortificat de la ciutat. Aquest document posa de manifest que el perímetre ja estava tancat a la banda del Raval, incloent-hi la Drassana, amb el vall amb torres de fusta o torres verdesques.

En relació amb això, però, crida l'atenció que es tardés tant de temps a activar aquestes intervencions, llevat de la construcció del perímetre murat al final de segle XIII. És cert que les competències que permetien exercir un control sobre l'activitat constructiva a la ciutat, així com les que habilitaven el Consell per gestionar l'espai públic, no es van obtenir immediatament en els primers anys d'existència del govern municipal. Però també ho és que, fonamentalment, el 1301 ja formaven part de les atribucions pròpies del Consell. No hi ha una única causa que permeti explicar aquesta tardança. Cal tenir en compte diversos factors que, en conjunt, van afavorir que el procés es concretés de la manera en què es va donar.

D'entrada cal tenir en compte que aquesta capacitat d'actuació en matèria d'urbanisme era una competència nova, en el marc d'una institució també nova. La societat barcelonina –especialment els prohoms– no partia d'uns precedents clars que asseguressin uns referents, uns models, una tradició prou definits en aquest àmbit. És cert que els monarques, sovint amb la col·laboració dels prohoms de Barcelona, havien afavorit actuacions que van tenir un fort impacte en diversos registres sobre el desenvolupament urbanístic de la ciutat, però cap d'aquestes actuacions es caracteritzava pel fet d'haver nascut d'una visió de gestió global, amb una idea única del fet urbà i pensant en el bé comú. Més aviat al contrari: els reis van aprofitar que els prohoms tenien interessos creats en relació amb l'ús del sòl per satisfer els seus propis interessos i, més d'un cop, aquest joc va derivar en enfrontaments oberts entre les diverses faccions del patriciat urbà. En aquest sentit, la novetat va més enllà del fet jurídic i administratiu, perquè l'habilitació de les capacitats del Consell en matèria d'urbanisme també va significar un canvi de mentalitat per a tothom. Si l'oligarquia barcelonina va haver d'aprendre a superar les seves dissensions, el rei i els seus oficials van haver de renunciar a competències i cotes de poder, i assumir que la iniciativa estava en mans dels qui manaven al Consell de Cent. I això no va ser fàcil. És lògic, doncs, que existís un període d'adaptació o de transició i que, amb el pas dels anys –sense oblidar l'increment de la cota de poder assolit pel Consell i la influència que degué tenir aquest increment en el terreny de la gestió urbanística–, s'emprenguessin projectes més ambiciosos. En aquest context, es pot justificar tant la tendència a actuar amb cautela per part del Consell, especialment en els primers anys, com l'adquisició progressiva d'una major seguretat en les iniciatives que s'activaven. I més enllà d'això, també és lògic que fos difícil tirar endavant les actuacions, per la lentitud dels procediments i els costos que implicava qualsevol operació (és a dir, els mateixos motius pels quals avui continua sent difícil culminar qualsevol acció urbanística).

Un segon aspecte que ajuda a explicar el canvi que es va produir entre 1339 i 1350 és la capacitat econòmica del Consell de Cent. La disposició legal de la competència per actuar en relació amb un determinat àmbit no implica necessàriament tenir també la capacitat real de fer-ho. Calen recursos. El govern de la ciutat no va arribar a disposar d'un veritable sistema fiscal municipal fins a les dècades de 1350 i 1360. Aquest sistema es va construir a partir de les solucions que es van trobar per fer front als donatius per als monarques, acordats a les corts d'ençà del 1320. En aquest període (que coincideix amb el canvi urbanístic), els imports dels donatius van créixer d'una manera extraordinària, especialment després de 1350 i, més concretament, a partir de 1353. Va

ser aleshores quan es va produir un “*veritable allau de profertes*”, segons les paraules de Pere Ortí. De fet, l'esforç econòmic que va representar haver de fer front a les constants ajudes econòmiques reclamades, en aquest cas, per Pere III, va ser una de les causes principals dels desequilibris financers del Consell. Però van ser les profertes les que van fer possible el sistema fiscal municipal. Al mateix temps, en la mesura que cada proferta era objecte d'una negociació específica, entre les contrapartides obtingudes van sovintejar els privilegis que permetien tirar endavant les iniciatives urbanístiques del Consell. El fet de disposar dels mecanismes per obtenir recursos econòmics va ser un factor fonamental per poder concretar les empreses urbanístiques. El Consell, sense revelar dubtes en les accions que empenia, mai havia hagut de resoldre tantes expropiacions com en aquells anys, ni havia hagut d'emprendre amb tanta celeritat i eficàcia tantes accions tan costoses en un marge de temps tan curt.⁷⁵

Tampoc s'ha d'oblidar la incidència de les successives pestes i fams, en el cicle que es va iniciar el 1333, amb l'anomenat *mal any primer*, i que va seguir el 1348 amb la pesta (que es va repetir en anys successius). La pèrdua de població provocada per l'epidèmia degué representar, d'una banda, un alliberament de propietats i, de l'altra, una concentració d'aquestes entre els supervivents dins del grup dels propietaris. En qualsevol cas, tot i que la ciutat va recuperar una part de la població gràcies a l'afluència de gent procedent de les zones rurals, és difícil imaginar-se una ciutat completament plena. És a dir que, malgrat que encara no es coneix prou bé com es va traduir aquest canvi de situació en el mercat immobiliari, segurament van quedar cases buides. De més a més, alguns historiadors han apuntat el fet que una part de la propietat alliberada es va redistribuir a través de la subdivisió dels espais. Així doncs, un habitatge unifamiliar es dividia en diversos pisos de lloguer o de propietat. És possible que el Consell de Cent, estant en mans de persones amb interessos dins d'aquest món immobiliari, hagués considerat que aquests canvis donaven peu a la seva intervenció. És possible que l'epidèmia incidís d'altres maneres en l'embranchida urbanística que va emprendre el Consell de Cent. No es poden descartar certs components de preocupació social i d'inquietud per les bones condicions de salubritat de la ciutat. En relació amb això, la preocupació per assegurar la bona conservació del gra, per defensar la ciutat i per obtenir aigua potable en són exemples clars. També ho és la inquietud demostrada pels consellers pel que fa al bon govern de la ciutat en relació amb els canvis socials que provocaven les mortaldats. Ho posa de manifest aquesta carta dels consellers al rei del 29 de novembre de 1382: “*Molt alt e molt excellent Princep e Senyor. Com en la ciutat de barchinona haia vuy per la gràcia de Déu assats gran poble, axí de gent nadiua de-la dita ciutat, com de altres nacions estranyes qui de algun temps ençà se són poblades en aquella, e quant més gents hic concorren aytant més hi sia necessari vostre Regiment o de officials vostres*”.⁷⁶ Hi ha moltes altres notícies que també indiquen l'existència d'un neguit sobre aquests temes: a partir de 1350 el Consell tenia contractat un metge; el 1370 ja es va plantejar ampliar l'hospital de Pere Desvilar, de titularitat municipal; el 1377 es van fer enderrocar els molins perquè eren insalubres; i d'ençà del 1401 es va

75. ORTÍ, *Renda i fiscalitat...*, pàg. 634-645.

76. AHCB, 1B-VI, *Lletres closes*, 1, f. 107v.

iniciar la construcció del nou hospital de la Santa Creu, que va significar un replantejament profund dels serveis assistencials a la ciutat.⁷⁷

Amb tot, no es pot considerar que aquests factors haguessin estat l'element creador o directament generador de totes les grans empreses arquitectòniques i urbanístiques. La trajectòria urbanística del Consell ja estava definida abans de la inflexió produïda entre 1339 i 1350, en la mesura que, si va ser possible posar en marxa unes actuacions extraordinàries en aquests àmbits, és que el pensament i la planificació sobre la ciutat, en el que es refereix al seu funcionament i al seu aspecte, estaven prou desenvolupats entre la classe dirigent. Al cap i a la fi el Consell no es va inventar res, sinó que va activar projectes i idees o, en tot cas, va ampliar l'abast d'aquests projectes i idees i els va fer evolucionar. L'única excepció en aquesta trajectòria és el procés de transformació de la façana marítima, perquè es tracta d'una iniciativa nascuda el 1339, quan la posició del Consell respecte als altres poders presents a la ciutat ja tenia una certa consistència. Tot i això, encara es va tardar anys a construir la Llotja. El fet que el projecte es tornés a plantejar amb motiu dels acords amb el rei per les Drassanes va permetre tornar a començar de cap i de nou amb uns plantejaments molt més ambiciosos que els originals. En aquest cas, la lentitud és una mostra clara de les dificultats que s'havien d'afrontar, i el replanteig, un indicador inequívoc de la construcció d'una consciència urbana per part de la classe dirigent de la ciutat.

77. CUBELES, «L'evolució...», pàg. 142-145. La relació entre l'obra de les fonts i la pesta ja va ser posada de manifest per Joan F. CABESTANY a «L'urbanisme català a la Baixa Edat Mitjana», dins Miquel TARRADELL *et al.*, *Evolució urbana de Catalunya*, Barcelona, Edicions de La Magrana i Institut Municipal d'Història (Ajuntament de Barcelona), 1985 (2a ed.), pàg. 37-49, especialment les pàg. 43 i 44. En relació amb la contractació d'un metge per part del Consell el 26 de juny de 1368, el Consell va decidir canviar el contracte que tenia amb el mestre en medicina A. Gerina després d'anys de servei públic (pagat mitjançant una pensió del Consell) i, al mateix temps, contractar un segon metge, el mestre G. Coltaller (AHCB, 1B-I, *Llibre del Consell*, 23, f. LVIII). En relació amb la decisió d'ampliar l'Hospital de Pere Desvilar, vegeu *Los hermanos del Hospital de la Santa Cruz*, Barcelona, Librería Casulleras, 1935, pàg. 9 (l'autor de l'obra no s'identifica nominalment i signa com «un hermano de la caridad»). Sobre l'enderroc dels molins d'en Malla i el de Bertan Çamuntada (23 de desembre de 1377), vegeu BRUNIQUER, *Rúbriques de Bruniquer...*, vol. V, pàg. 106. La ciutat havia comprat aquests molins al rei, el qual va destinar el benefici obtingut a les obres de la coberta i l'ampliació de les Drassanes noves el 9 de juny de 1378 (AHCB, 1B-XI, *Clavaria*, 166, f. 148r).